TussenRuimte

TIJDSCHRIFT VOOR
INTERCULTURELE THEOLOGIE

RELIGIE OP JE LIJF GESCHREVEN

2010 | 4

INHOUD

TR

3 Redactioneel

32 Column

50 Beeldmeditatie

52 Impressies

56 Boeken

60 Film

61 Muziek

62 Agenda

64 Vooruitblik

4 REPORTAGE | Janneke Gitsels
'God kijkt iedereen aan met liefde'
Prenatale screening bij Turkse moslimvrouwen

10 ONDERZOEK | Nancy E. Bedford
Een kritische route
Theologische antropologie met het oog op vrouwen

16 COLUMN | Dorottya Nagy
TussenVorm

17 DEBAT | Cisca Zwiep
Mindfulness in een cultuur van lichamelijkheid

22 PORTRET | Paulien Matze
Zonder woorden het evangelie uitschreeuwen
Annalena Tonelli had lief

26 ANTITHESE | Gilbert Baudet
Wordt het menselijk lichaam in de Bijbel verheerlijkt?

33 MENSEN IN BEELD | Elisabeth Posthumus Meyjes
Zingend werd ik een heel mens

36 WAS GETEKEND | Wim de Vries

37 INTERVIEW | Wilbert van Saane
Minderheid onder de minderheden
Genezing en herstel voor christenvrouwen in Pakistan

44 PERSPECTIEF | Lieve Troch
Lichamen van Christus

TussenRuimte
tijdschrift voor interculturele theologie

jaargang 3 | nummer 4 | december 2010
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een oecumenisch tijdschrift voor interculturele theologie, geredigeerd door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte ontleent zijn naam aan het besef dat *tussen* mensen van verschillende culturen en generaties steeds opnieuw een proces van verstaan op gang gebracht en bevorderd kan worden. Zo kan ook nieuwe *ruimte* ontstaan voor het evangelie, waarin mensen en culturen in hun verscheidenheid worden gerespecteerd, maar niet in hun verschil worden opgesloten.

TussenRuimte wil signaleren, reflecteren en inspireren door middel van journalistieke verbreding en theologische verdieping van ons inzicht in religie en religieuze aspecten van cultuur. Debat over bestaande missionaire en religieuze praktijken wordt gestimuleerd.

TussenRuimte pendelt tussen lokale initiatieven en globale ontwikkelingen, waarin aandacht voor mensen, omkeer in mensenlevens en inzet voor vrede en gerechtigheid zichtbaar worden.

TussenRuimte is niet institutioneel *ge*bonden, maar wel *ver*bonden met mensen en organisaties in de missionaire beweging die elkaar willen ontmoeten en bevragen over religieuze en culturele, economische en sociale grenzen heen.

TussenRuimte verschijnt viermaal per jaar en wordt uitgegeven in een samenwerkingsverband tussen de Nederlandse Zendingsraad (NZR), Missio België, de Verenigde Protestantse Kerk in België en uitgeefmaatschappij Kok ten Have Kampen.

© 2010 Uitgeverij Kok en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Redactie
drs. Ineke Bakker, drs. Gijs van den Brink,
drs. Annemiek Buijs-Tuytelaars, dr. Dave Capucao,
Karlijn Goossen MA, dr. Lucien van Liere,
drs. Wilbert van Saane, Dineke Spee (voorzitter),
drs. Johan Visser

Beeldredactie
Maarten Haazebroek

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen

Secretariële ondersteuning
Marion Popkema-van der Ven

Redactieadres
Redactie *TussenRuimte*, Nederlandse Zendingsraad,
Postbus 8092, 3503 RB Utrecht
redactie.tussenruimte@antenna.nl
www.tussenruimte.com

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Illustraties
Missie-Zendingskalender 2011 (omslag, 29), Katleen Fissers (5, 8), Maarten Haazebroek (18), E. Parsons, UNHCR (23), Iddo van der Giessen (34), Talitha Kumi Welfare Society, Pakistan (38, 39), Museumpark Orientalis (51), Kors Peilman (62-63)

Omslag
Levensboom (*tree of life*), Batik op linnen, 1998, Anthony Nwachukwu, Nigeria

Abonnementenadministratie
Postbus 5018, 8260 GA Kampen
abonnementen@kok.nl

Abonnementsprijs
Een jaarabonnement kost in 2010 in Nederland € 35,00;
in België € 36,00; in Europa € 40,00.
Een studentenabonnement kost € 26,00.
Losse nummers kosten € 10,00 (exclusief porto).
Een proefabonnement van twee nummers kost € 12,50.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december.
Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal zes weken voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Religie op je lijf geschreven

Geloven doe je niet alleen met je hoofd en met je hart, maar met je hele lijf. Hoe zit het met de relatie tussen religie en het lichamelijke?

Vooral voor vrouwen heeft deze vraag bijzondere consequenties, blijkt uit het artikel van Lieve Troch, hoogleraar Feministische Studies in Religiewetenschappen in Brazilië. Dogmatica Nancy E. Bedford ontmoette in Latijns-Amerika mishandelde en misbruikte vrouwen en doet op grond daarvan een voorstel voor een kritische theologische antropologie. De coördinator van de vrouwensynode in Pakistan, Shunila Ruth, vertelt over haar ervaringen met religie en lichamelijkheid van vrouwen. Rima Nasrallah schetst de biografie van Annalena Tonelli, een Italiaanse religieuze en arts, die in 2003 in Somalië werd vermoord in verband met haar protesten tegen vrouwenbesnijdenis.

Er zijn ook bijdragen uit eigen land. Gilbert Baudet, theoloog met een lichamelijke beperking, nodigt ons uit om mee te zingen over God die ons lichaam 'zo schoon heeft geweven'. En cantor-predikante Elisabeth Posthumus Meyjes ondervond aan den lijve hoe heilzaam zingen kan zijn.

Wat hebben lichaam en ziel met elkaar te maken? Ciska Zwiep kwam via *mindfulness* met deze vraag in aanraking. Janneke Gitsels, vroedvrouw en theologe, komt in haar praktijk vragen tegen van zwangere moslima's. Een bijzondere invalshoek bij het thema 'Religie op je lijf geschreven'.

— Redactie *TussenRuimte*

‘God kijkt iedereen aan met liefde’

Prenatale screening onder Turkse moslimvrouwen

In haar werk als verloskundige gaat Janneke Gitsels vaak in gesprek met aanstaande ouders over prenatale screening. In het kader van haar studie theologie onderzocht ze welke rol een islamitische geloofsovertuiging speelt in het besluitvormingsproces rondom deze screening. Ze interviewde tien zwangere vrouwen van Turkse komaf en bestudeerde wat gezaghebbende islamitische bronnen zeggen over de waarde van het (ongeboren) leven.

Zwangere moslimvrouwen vertellen tijdens de voorlichting over prenatale screening dat abortus vanuit hun islamitische achtergrond niet is toegestaan. Dit is ook het geval wanneer de foetus een ernstige aangeboren afwijking blijkt te hebben. Aan de andere kant worden er toch gevallen van abortus provocatus na prenatale screening door moslimvrouwen gemeld. Dit roept de vraag op, hoe zwangere moslimvrouwen denken over prenatale screening. Speelt het geloof een rol tijdens de zwangerschap van moslimvrouwen in het wel of niet laten doen van de combinatietest en/of de SEO (zie kader op bladzijde 6)? En speelt het geloof een rol in het vervolgtraject als er een afwijking wordt opgespoord? Hoe waarderen zij het ongeboren leven, en hoe een leven van iemand met een (aangeboren) afwijking?

Bang

Acht van de tien geïnterviewde vrouwen vonden de keuze om wel dan geen combinatietest en de SEO te laten doen niet lastig. De twee die het wel een moeilijke keuze vonden, waren opmerkelijk jong, namelijk 20 en 22 jaar. Eén van deze twee zat daarnaast nog met het dilemma dat haar man de combinatietest niet nodig vond, terwijl zij het aanvankelijk wel wilde laten doen. Uiteindelijk heeft zij de combinatietest niet laten doen. Opvallend was daarnaast dat het juist deze twee vrouwen waren, die een groot deel van hun zwangerschap in gedachten bezig waren met de mogelijkheid van het krijgen van een gehandicapt kind. TC (20 jaar) vertelde: ‘Ik was wel bang, wat moet ik doen, misschien krijg ik wel een mongolenkind en dan word ik zeker gek.’ En FD (22 jaar) verwoordde het als volgt: ‘Maar ik denk er echt heel, heel veel aan of het een mongooltje wordt, of dat soort dingen, of geen tenen of vingers.’ Vier vrouwen hebben de combinatietest laten verrichten en alle tien de SEO.

Belangrijk

Op de vraag wat het geloof voor je betekent, gaven de vrouwen uiteenlopende antwoorden. AA (30 jaar): ‘Ik kan terugvallen op het geloof, zeg maar, als het niet meevalt, dat ik

daar kracht van krijg, en ook als ik op sommige dingen geen antwoord kan vinden.'
En YC (22 jaar) was heel stellig: 'Het is heel belangrijk, het is nummer één in mijn leven, daarna komt de rest.' SC (30 jaar), die aanvankelijk zei dat ze er niets aan deed, gaf toch als antwoord: 'Het hoort erbij.' Voor FD (22 jaar), die overigens niet tevreden was met haar praktische geloofsstatus, betekent het 'heel veel'. En BP (26 jaar) vat het samen in: 'Het is belangrijk, het is gewoon je leefwijze.' Daarmee geeft ze het antwoord dat ik bij de meeste vrouwen geproefd heb: ook al is het 'gewoon' je leefwijze, het is wel degelijk belangrijk.

'Het is belangrijk, het is gewoon je leefwijze'

Beschermen

Indien er sprake is van een ernstige aangeboren afwijking, kan na prenatale screening besloten worden de zwangerschap te beeindigen. Acht vrouwen waren echter van mening dat de islam abortus überhaupt niet toestaat. Eén van hen vond dat het wel toegestaan is. Eén vrouw gaf aan niet te weten wat de islam hier over leert.
YC (22 jaar) reageerde verontwaardigd op de vraag of een moslim een abortus mag laten plegen: 'Je mag niet iemand zo maar weg laten halen, een leven. Dat kind heeft niets te zeggen. Wanneer je iemand vermoordt, dan ga je de hel in. En vooral voor een baby die in de buik zit, die heeft niks te zeggen, die kan niet praten. Haal je dat zomaar weg, zomaar een hartje dat in de buik zit, dat klopt... Nee, nee, dat mag zeker niet. Dat staat gewoon vast.' En RY (24 jaar) vond dit een erge zonde: 'Je doet wel meer dingen

Prenatale screening in Nederland

Tot de prenatale screening behoren de combinatietest en het Structureel Echoscopisch Onderzoek (SEO). De combinatietest is een individuele kansberekening op het krijgen van een kind met het syndroom van Down. Deze test vindt plaats tussen de twaalfde en veertiende zwangerschapsweek.

De SEO heeft als doel het opsporen van structurele afwijkingen aan de foetus en wordt verricht rond de twintigste week van de zwangerschap. Afhankelijk van de uitslag geven zowel de combinatietest als de SEO ieder op zich twee mogelijkheden: aanpassing van het obstetrisch beleid met verbetering van de prognose als mogelijk gevolg, of (voortijdige) zwangerschapsafbreking in het geval van ernstige foetale afwijkingen.

Met de komst van de SEO is de grens van een zwangerschapsafbreking opgeschoven tot de vierentwintigste week. Iedere zwangere krijgt beide onderzoeken aangeboden, ongeacht haar leeftijd, gezondheidsstatus en het wel dan niet hebben van aangeboren afwijkingen in de familie-anamnese, en krijgt desgewenst uitgebreide voorlichting en counseling. Van overheidswege is het beoogde doel van de prenatale screening het aanreiken van een geïnformeerde keuze.

die niet mogen van je geloof, maar dit vind ik toch leven en dat vind ik anders, vind ik echt zielig. Ik wilde dit kindje ook helemaal niet, nee. Maar ik heb niet nagedacht over abortus of zo. Eigen schuld, denk ik dan.'

Vier vrouwen die een abortus vanuit hun islamitische achtergrond geen optie vonden, wezen op de eigen verantwoordelijkheid van de vrouw en de mogelijkheid om anticonceptie te gebruiken. Opvallend was dat de vrouwen vaak het woord 'beschermen' gebruikten als het om anticonceptie ging.

FD (22 jaar): 'Je hebt hier heel veel dingen om te doen, weet je, om je te beschermen, dat soort dingen, maar waarom laten ze het dan weghalen?'

Drie vrouwen maakten een verbinding met het lot. 'Ik geloof wel in wat is voorgeschreven, zeg maar, je eigen lot. En als het zover is... en je komt erachter, dat het kind een Downsyndroom zou kunnen krijgen of een handicap of iets anders, in ieder geval niet 100 procent, dan zou ik zeggen "ik leg me er bij neer". Dat is je dan voorgeschreven', aldus CY (27 jaar). Abortus laten doen betekent het lot in eigen handen nemen.

Zes vrouwen zeiden dat de Koran abortus niet toestaat. Volgens RY (24 jaar) volgt er zelfs straf van God op als je een abortus laat doen: 'Je wordt er zeker voor gestraft, ja.'

Vijf vrouwen waren van mening dat, indien de gezondheid van de moeder in groot gevaar is, een zwangerschapsafbreking wel is toegestaan. Eén vrouw gaf als reden een buitenbaarmoederlijke zwangerschap. Een andere reden is een zwangerschap na een verkrachting.

Beloning

Alle vrouwen antwoordden unaniem dat ze denken dat het God niet uitmaakt of iemand een handicap heeft. God denkt ook niet anders over iemand met een geestelijke beperking dan over iemand met een lichamelijke beperking. Hij waardeert ieder mens gelijk, want Hij heeft iedereen geschapen, zoals BP (26 jaar) het uitdrukte: 'Gewoon als een volwaardig, gewoon als een mens, denk ik. Zo toch door God geschapen, die weet het het beste.' En YC (22 jaar) zei: 'God kijkt iedereen aan met liefde.'

Vier vrouwen vertelden dat gehandicapte mensen sowieso naar de hemel gaan. TC (20 jaar): 'Dat ze naar de hemel gaan, dat denk ik dat God denkt.' Het verhaal van AA (30 jaar) ging nog een stap verder: 'En toen ze met z'n allen het vliegtuig ingingen, hielden ze allen de handen van de gehandicapte broer vast: als ze zouden neerstorten, dan zouden ze met hem meegaan, want ze wisten zeker dat hij naar de hemel zou gaan.' Het hebben van een handicap wordt in dit verhaal positief gewaardeerd; het kan voor naaste familie zelfs een voordeel opleveren.
Zou God een bedoeling hebben met gehandicapte personen? Vijf vrouwen zagen het als een opdracht, zoals NC (37 jaar): 'Ik denk dat je zo'n opdracht krijgt van God, het is een test voor jezelf; en dan kijken wat jij er mee doet.'
SB (26 jaar) koppelt de test van God aan een beloning: 'Kijk, sommige mensen krijgen een belemmering. Het is een soort test waar je je doorheen moet sleuren. Of je het nu goed of slecht doet, je wordt er voor beloond.' En als beloning noemt YC (22 jaar) in dit kader het gaan naar de hemel: 'Stel je voor dat mijn zoontje het syndroom van Down zou hebben, dan zou het een reden zijn voor mij, dat ik een moeilijker leven zal krijgen, misschien pijnlijker of, misschien juist heel anders doordat hij gehandicapt zal zijn... Maar Allah zegt ook: "Hoe harder je op deze wereld wordt getest, hoe sneller je de hemel in zult gaan."' SC (30 jaar) ziet het echter als een straf van God: 'Dan heb je zeker iets verkeerds gedaan in je leven. Ja, dan ben je een slecht mens geworden, je hebt iets verkeerds gedaan.'

Niet problematisch

Het aanbieden van de combinatietest en de SEO doet de vrouwen stilstaan bij de mogelijkheid een kind met een beperking te krijgen. RY (24 jaar): 'En als je zwanger bent, dan denk ik: zit het dan wel goed bij mij? ... Dan vind je het eng, want dan sta je er ook bij stil.' Daarnaast waren er nog drie vrouwen, die zich beduidend ernstige zorgen hadden gemaakt over de gezondheid van hun ongeborene. Die zorgen waren echter na de SEO grotendeels verdwenen.
Twee van de geïnterviewde vrouwen plaatsten deze zorgen in een groter kader. Immers, een gezond geboren kind kan later een ongeluk krijgen, of op het slechte pad geraken. SB (26 jaar): 'Ik heb zoiets van, als het kind of mij iets moet overkomen, dan gebeurt dat toch wel. Kijk, ik kan nu een gezond kind op de wereld zetten, maar ja,

'Als mij iets moet overkomen, gebeurt het toch wel'

je krijgt een ongeluk of wat dan ook, en dan kan het zijn dat het invalide raakt, ja, dat er iets mis gaat en dergelijke, dat kan altijd gebeuren.' YC (22 jaar) omschreef het als volgt: 'Als het is een gezond kindje is en het komt op de wereld zonder handicap, helemaal volmaakt, maar hij of zij wordt op latere leeftijd een crimineeltje en er gebeurt iets, zeg je dan: "Had ik maar abortus gepleegd?" Nee.'
Het geloof van deze tien zwangere moslimvrouwen is verweven met hun dagelijks leven en speelt ook bij prenatale screening

een nadrukkelijke rol. Een opvallende uitkomst van het onderzoek is dat vrijwel geen van de zwangere vrouwen het krijgen van een gehandicapt kind als problematisch zag. De interviews bevestigden het beeld dat zwangere moslimvrouwen vanuit hun geloof in principe geen mogelijkheid zien om de zwangerschap af te breken, tenzij het leven van de zwangere vrouw in gevaar is. Slechts één zwangere moslimvrouw zag wel een mogelijkheid voor het beëindigen van de zwangerschap, zij het onder specifieke condities. Dit past bij de statistieken die laten zien dat slechts af en toe een abortus voorkomt bij het afnemen van de obstetrische anamnese (of er en hoe een eerdere zwangerschap of miskraam was).

Bezieling

Het islamitisch mensbeeld is als volgt te omschrijven: alle mensen worden als moslim geboren, en zijn door God geschapen. Alle mensen zijn gelijk voor God, ongeacht 'geloof, huidskleur, sociale klasse, sekse of overtuiging'. Elk mens is zuiver en onschuldig geboren, dat wil zeggen in potentie perfect. Een ieder is geneigd tot het doen van het goede. De mens heeft een vrije wil, hetgeen inhoudt dat de mens keuzevrijheid heeft en verantwoordelijk is voor zijn eigen

handelen. Deze eigen verantwoordelijkheid is onder andere gerelateerd aan het geloof in het oordeel op de laatste dag.
Iemand met een goede gezondheidsstatus is voor God gelijk aan iemand met een lichamelijke en/of geestelijke beperking. Vanuit deze achtergrond heeft een moslim groot respect voor alles wat leeft. Omdat God de schepper van het leven is, is ook een ongeboren vrucht een leven uit Gods hand. Tijdens het ongeboren leven is het inblazen van de ziel door God in de foetus een belangrijk moment: ‘Toen jouw Heer tot de engelen zei: “Ik ga een mens uit klei scheppen. En als ik hem gevormd heb en hem iets van Mijn geest heb ingeblazen, valt dan in eerbiedige buiging voor hem neer.”’ (Soera 38:71,72)
De bezieling is om twee redenen van fundamenteel belang: het onderstreept de superioriteit van de mens boven alle andere levende wezens, en daarnaast onderscheidt het twee fasen in de foetale ontwikkeling, waarbij de foetus in de eerste fase nog geen, en in de tweede wel een ziel heeft. Aan de hand van de bovengenoemde soera wordt een ongeborene in ieder geval vanaf de 120e dag na de conceptie als een persoon gezien. Dit gegeven maakt dat een zwangerschapsbeëindiging na de 120e dag, oftewel na negentien weken en één dag, verboden is. Het is wel toegestaan een zwangerschap voor de 120e dag af te breken, indien de gezondheid van de moeder door de zwangerschap ernstig in gevaar is, indien er sprake is van een ernstige aangeboren afwijking of indien een zwangere nog borstvoeding geeft.
In specifieke situaties bieden gezaghebbende islamitische bronnen dus de mogelijkheid een zwangerschap af te breken, mits de abortus voor de 120e dag na de conceptie plaatsvindt.
Uit dit onderzoek blijkt echter dat zwangere moslimvrouwen hiervan vrijwel niet van op de hoogte zijn. Daarnaast lijken deze vrouwen niet te zoeken naar deze (tussen)ruimte om een zwangerschap af te breken. Zij nemen (met vreugde) het leven zoals God het hen geeft, ook als hun kind een aangeboren afwijking mocht hebben.

Het leven nemen zoals God het gegeven heeft

Literatuur

– D. Atighetchi, *Islamic Bioethics: Problems and Perspectives,* Dordrecht, 2007.
– M.S. Bazna en T.A. Hatab, ‘Disability in the Qur’an: The Islamic Alternative to Defining, Viewing, and Relating to Disability’, *Journal of Religion, Disability& Health,* 9(1), 2005.
– M.M. Ghaly, *Islam and Disability. Perspectives in Islamic Theology and Jurisprudence,* Leiden, 2008.
– V. Rispler-Chaim, *Islamic Medical Ethics in the Twentieth Century,* Leiden, 1993.

— Janneke Gitsels MA is verloskundige, en promovenda aan de Theologische Faculteit van de Vrije Universiteit en van het instituut EMGO+, afdeling Midwifery Science.

Een kritische route

Theologische antropologie met het oog op vrouwen

Zowel in hun land van oorsprong als in de Verenigde Staten hebben Latijns-Amerikaanse vrouwen vaak te lijden onder seksueel en huiselijk geweld. 'Geweld tegen vrouwen' is geen apart onderwerp binnen de dogmatiek van zonde en genade, zelfs niet bij feministische theologes. Nancy Bedford stelt voor om een theologische antropologie te ontwikkelen die lichamelijke aanranding en verkrachting een plaats geeft.

Op grond van onderzoek naar huiselijk geweld in tien Latijns-Amerikaanse landen, heeft Montserrat Sagot (Costa Rica) de zogeheten 'kritische route'ontwikkeld: 'een proces dat bestaat uit een opeenvolging van beslissingen en daden van vrouwen en uit de antwoorden die ze al zoekend naar oplossingen in concrete situaties, vinden'.[1]
Met andere woorden, vrouwen proberen te bedenken wat ze moeten doen als ze zich verzetten tegen het huiselijk geweld en hoe ze vooruit kunnen komen binnen hun specifieke culturele, economische, religieuze, en wettelijke situatie. De omstandigheden waarin ze zich bevinden, werken soms tegen hen, soms vóór hen. Daarom ligt hun route niet vast, maar ze moeten hem al gaande zelf bedenken en uitzetten.

Imago Dei

Idealiter is het een route van *empowerment*. Juist op die route kunnen geloofsgemeenschappen de vrouwen wezenlijk helpen – of vreselijk tegenwerken. Sagot's onderzoek toont aan dat bestaande instituten (gezondheidsvoorzieningen, overheidsdiensten, en onderwijsinstellingen) vrouwen die proberen uit het huiseljk geweld los te breken, zelden echt helpen. Uitzonderingen vormen die instituten die steunend, met respect, betrokken, flexibel en echt bezorgd zijn om het welzijn van vrouwen. Volgens Sagot is de eerste stap op de kritische route: het doorbreken van stilte rond misbruik en het buiten de huiselijke kring aan het licht brengen van wat er gebeurt.
Feministische theologen hebben tamelijk veel aandacht besteed aan theologische antropologie. Daarbij is te denken aan het onderwerp van de imago Dei en aan de vraag wat het leerstuk van de zonde zou kunnen betekenen voor vrouwen. Aruna Gnanadason[2] heeft een overzicht gegeven van enkele feministisch-theologische antwoorden op het geweld tegen vrouwen. Ze vraagt zich af welke hoopvolle antwoorden aan vrouwen gegeven kunnen worden en welke uitdaging er bij de kerken zou moeten worden neergelegd. Haar conclusie is: 'Het enige dat ik nu kan doen, is in herin-

nering roepen dat wij vrouwen het regelmatig op de theologische agenda hebben gezet wanneer we weer met zulk geweld werden geconfronteerd.'
Haar keus voor het woord 'regelmatig' is veelbetekenend: we zullen er keer op keer op terug moeten komen, vanuit verschil-

We zullen er keer op keer op terug moeten komen

lende invalshoeken, juist omdat het zo vaak van de theologische radar verdwijnt. Feministische theologen wijzen erop dat het taalgebruik over 'het naar Gods beeld geschapen zijn' verwrongen is, zolang dit geschiedt in een dualistisch taalgebruik waarin het goddelijke buiten het gewone, dagelijkse en lichamelijke leven wordt geplaatst. Maar Gods beeld, *imago Dei*, heeft alles te maken met lichamelijk bestaan. Overal waar de lichamen van vrouwen lijden onder geweld, wordt het beeld van God geweld aangedaan.
Een belangrijk punt van Gnanadason is dat gender-analyse alléén onvoldoende is als basis voor een theologie om geweld tegen vrouwen te overwinnen. 'Er is meer nodig. Wat misschien de grootste uitdaging (voor ons als feministes) is, is te erkennen dat niemand van ons de laatste waarheid in pacht heeft. Als we dus onze taak serieus nemen, moeten we iedere tekst met nieuwe ogen lezen – om het verhaal van verlossing opnieuw te vertellen, zodat het woorden van bevrijding biedt aan álle vrouwen en aan álle mensen. Dat doet het namelijk nu niet.'

Samenwerken

Hoe gaat de theologische antropologie dan voort langs de kritische route? In ieder geval zonder universalistische constructie, maar met beweeglijkheid van denken en expressie. Waar de heersende cultuur een negatieve houding tegenover vrouwen in een vaste vorm heeft gegoten, daar zou het evangelie als goed nieuws tegenwicht moeten bieden. En dat moet vakkundig gebeuren.
Traci West spreekt over strategisch verzet[3], dat enerzijds in staat is om een veelheid van contexten te herkennen en anderzijds 'de neiging om op één simpele wijze tegen waarden in de dominante cultuur stelling te nemen' te vermijden. Doen we dat niet, dan laten we mogelijkheden liggen om werkelijk verantwoordelijkheid en solidariteit te vinden. En overal waar een cultuur ook maar ruimte biedt aan vrouwen, zou het evange-

Gods beeld heeft alles te maken met lichamelijk bestaan

lie als goed nieuws met die cultuur moeten samenwerken. Natuurlijk zijn religieuze instituten onderdeel van de cultuur en zijn ze niet los verkrijgbaar, dus is het een ingewikkeld proces. Maar dit uitgangspunt van samenwerking kan wel helpen bij het zoeken naar richtingwijzers, als je een kritische route voor de theologische antropologie wilt ontwikkelen.

Respectvol voorleven

Er zijn bijvoorbeeld veel studies van vrouwen over het bevorderen van vrede, soms

vanuit religieus standpunt, soms niet. Maar ze stemmen overeen in het uitgangspunt dat gender-gelijkheid noodzakelijk is voor een fysiek veilige maatschappij voor vrouwen. Als het evangelie tegen geweld is – inclusief verkrachting en feminicide[4], zal het evangelie dus voorstander zijn van gender-gelijkheid. Als een theologie gender-gelijkheid niet bevordert, voedt die theologie geweld tegen vrouwen.
Hoe die gender-gelijkheid eruit ziet, is verschillend. De exacte omtrek kun je niet op voorhand beschrijven: het gaat om een eigen, respectvolle wijze van voorleven die per context moet worden ingevuld. Wil de theologische antropologie bijdragen aan vrede en gerechtigheid in plaats van aan geweld en onrecht, dan zal de gender-gelijkheid belangrijker moeten worden geacht dan alle andere factoren. Net zo goed als vrouwen zich kunnen verzetten door consciëntieus en volhardend de kritische route te gaan, zo kan – met Gods hulp – de theologische antropologie dat doen, in tal van contexten, situaties en culturen.

Zonde tegen vrouwen

Dit houdt nauw verband met de opvatting over zonde: christelijke theologie moet helder en onvoorwaardelijk erkennen dat geweld tegen vrouwen een zonde tegen vrouwen is en tegen God. Indien de theologische antropologie zulk geweld direct of indirect rechtvaardigt, dan pleegt zij zonde. Dat is vaak gebeurd in de historie van de theologie, zelfs door theologen met goede bedoelingen. De klassieke verhaalcirkel van christelijke theologische antropologie kun je als volgt beschrijven: de schepping naar Gods beeld als zeer goed – de zondeval – gevolgen van de zondeval – de incarnatie en het werk van de Zoon – het herstel van de gevolgen en het herstel van het *imago Dei* in de mensheid door het werk van de Drie-ene God.
Dat biedt bemoedigende mogelijkheden als we in het licht van het bovenstaande naar die cirkel kijken. Want als gender-ongelijkheid en gender-hiërarchie een gevolg zijn van zonde en vervreemding van God (Genesis 3:16), dan is het tenietdoen van gender-ongelijkheid een uitvloeisel van genade en verzoening met God (Galaten 3:28). Theologen – zelfs de meest androcentrische – hebben dat lang volgehouden, maar ze willen de verwerkelijking van die gender-gelijkheid in de toekomst projecteren: hoe verder weg, des te beter.
Neem bijvoorbeeld wat Augustinus in zijn commentaar over Galaten 3:28 schrijft, als hij het overwinnen van de ongelijkheid tussen Jood en Griek, vrije en slaaf, mannen en vrouwen in het *eschaton* schildert. Hij haast zich te zeggen dat we nu nog maar de 'eerste vruchten' hebben van wat komen gaat. In de praktijk betekent het, zegt hij, dat 'verschil, of het nu gaat om mensen, wettelijke status of sekse, nu al opgeheven is in de eenheid van het geloof, maar toch in dit sterfelijke leven blijft'. De bestaande hiërarchische orde 'moet tijdens deze levensreis in acht worden genomen'.
Augustinus wil of kan het belangenconflict dat daardoor voor hem door zo'n interpretatie ontstaat, niet onder ogen zien omdat hij een 'vrije' en een 'man' is. Een persoon dus wiens sociale en kerkelijk privileges worden ondersteund door deze interpretatie. Hij verdedigt een route, zeker, maar het is

'In Christus is noch man noch vrouw', zegt Paulus met een knipoog naar de *imago Dei* in Genesis.

niet de kritische route die de theologische antropologie nodig heeft om een antwoord te geven op de ongelijkheid die leidt tot feminicide. Augustinus' toekomstige eschatologie moet plaats maken voor een eschatologie van het hier en nu: gender-gelijkheid waarmee al vandaag kan worden begonnen, zelfs als we hopen op een nieuwe schepping in volle glorie.

Wakker worden

Paulus' verwijzing naar mannelijk en vrouwelijk in Galaten 3:28 is een knipoog naar de *imago Dei* in Genesis, een belangrijke bijbelplaats in de feministische theologie. Immers, met een beroep op Galaten 3:28 kun je je de gelijkheid tussen mannen en vrouwen voorstellen. Noch mannelijk noch vrouwelijk is de 'norm' voor de mens die geschapen werd naar Gods beeld, en daarom, zegt Paulus, is er in Christus 'noch man noch vrouw'. Dit betekent niet dat het bijzondere, het particularistische, wordt uitgewist. Maar het betekent dat een hiërarchie op grond van gender niet

in overeenstemming is met het evangelie. Brad Braxton[5] stelt dat het gebruik van de tegenwoordige tijd door Paulus ook een tegenwoordige werkelijkheid uitdrukt, en geen toekomstmuziek is. Het gaat Paulus niet om 'het schrappen van verschillen, maar om het schrappen van overheersing'. Het dogma van de incarnatie van de Tweede Persoon van de Drie-eenheid in de 'waarlijke' mens Jezus van Nazareth, wijst erop dat God ten diepste betrokken is bij particulariteit. God wordt één van ons, zodat wij (in onze particulariteit) mogen worden zoals God. Om te suggereren dat één bijzondere specifieke

Geen toekomstmuziek, maar tegenwoordige werkelijkheid

menselijke eigenschap (zoals huidskleur of gender of seksualiteit) zou heersen over alle anderen, staat haaks op de bevrijdende boodschap van het evangelie, evenals de poging om geweld te gebruiken om overheersing en hiërarchie af te dwingen.

Theologische antropologie als kritische route moet mogelijkheden bieden voor het respecteren van ieders particulariteit en voor het vermijden van de valstrikken van gender-complementariteit en dwingende heteroseksualiteit. Deze valstrikken liggen er bij het dogma van *imago Dei*, zelfs in een feministische versie.

Margaret Kamitska[6] stelt voor om de notie van *imago Dei* weer op te poetsen in termen van de performatieve theorie: bijzondere menselijke wezens als wij zijn, vervullen wij het beeld van God. Dat kan op verschillende manieren gebeuren, afhankelijk van ieders omgeving en cultuur. Voor vrouwen die zich verzetten tegen geweld kan zo'n soort performativiteit te maken hebben met de constructie van subjectiviteit en de kritische route zoals hierboven beschreven: vrouwen 'vervullen' het beeld van God door wakker te worden uit hun murwheid die het gevolg is van geweld. Dat kan door te spreken en te luisteren, door verhalen te vertellen en een nieuw begin te bedenken, door coalities te sluiten, en door ruimte te maken voor vrede.

Droom

Wat zou een dergelijke theologische antropologie kunnen betekenen voor migranten, latina's, in de Verenigde Staten, zonder papieren en slecht behandeld door hun partners? Een vrouw zou kunnen beseffen dat de slechte behandeling door haar partner een zonde is tegenover haar en tegenover God, en dat het geen instelling van God betreft. Ze zou in Jezus een broeder kunnen ontdekken, die weet heeft van lijden en solidair met haar is, een broeder die lijden niet vergoelijkt of legitimeert. Zijn missie was en is om samen met haar verzet te bieden tegen misbruik en mishandeling, niet om het misbruik te rechtvaardigen. In Jezus' leven zou ze een verhaal vinden over de Ene die met vreugde kon leven, die weerstand bood tegen het geweld zonder het zelf met geweld te beantwoorden, en die door de opstanding de macht van geweld en dood overwon. Gods gave van de Geest zou haar kracht geven om te spreken en zich te verzetten tegen het kwaad, op een creatieve en niet-gewelddadige wijze, op

een manier die Jezus had voorzien (Johannes 14:12), omdat zulk verzet afhankelijk van de context en naar tijd en plaats moet worden verwerkelijkt.
Een gemeenschap van mensen, gevoed door Gods Geest van leven en verzet, zou samen met haar de kritische route afleggen, en haar onderweg respecteren en steunen. De geloofsgemeenschap zou uit zijn op het welzijn van vrouwen, en ook op de mogelijkheid van genezing en verandering van mensen en instituties die op geweld uit zijn. De gemeenschap zou de eigen praktijken ijverig onderzoeken om te kijken hoe ze, zowel materieel als symbolisch, eraan kan bijdragen dat vrouwen floreren. Zo'n gemeenschap zou haar licht niet onder de korenmaat houden, maar in politiek en economisch opzicht van zich laten horen. Die gemeenschap zou weten dat eschatologische hoop niet alleen iets voor de verre toekomst is, maar hier nu al kan worden ervaren.

Het is geen onmogelijke droom: het is een experimentele kaart van routes die feministische theologes al langer bereizen, in veel verschillende contexten en culturen. Zij wijzen erop dat het geweld tegen vrouwen, ongeacht waar of hoe, nooit ontkend of terzijde geschoven kan worden. Totdat de vreugde en de vrede en de gerechtigheid waarover in het evangelie wordt gesproken, iets wordt dat iedere vrouw tot in haar diepste vezels kan voelen.

Noten

1 Montserrat Sagot, 'The Critical Path of Women affected by Family Violence in Latin America', in: *Domestic Violence, The Five Big Questions*, ed. Mangai Natarajan, International Library of Criminology, England.

2 Aruna Gnanadason, 'We have spoken so long, o God: when will we be heard?', Theological reflections on overcoming violence against women, in: *Theology & Sexuality* 13/1, 2006.

3 Traci C. West, 'Disruptive Christian Ethics', *When racism and women's lives matter*, Louisville, 2006.

4 Bedford gebruikt het woord 'feminicide' in de zin van genocide op vrouwen. Feminicide geschiedt overal waar grote aantallen vrouwen slachtoffer worden van geweld dat getolereerd en gesanctioneerd wordt door het heersende wettelijke en economische systeem.

5 Brad Braxton, 'No longer slaves', in: *Galatians and African American Experience*, Collegeville, 2002.

6 Margaret Kamitsuka, 'Toward a Feminist Postmodern and Postcolonial Interpretation of Sin', in: *The Journal of Religion* 84/2, 2004.

** Deze bijdrage is een deel van een nog ongepubliceerd Engelstalig essay. De Spaanse versie zal binnenkort verschijnen in 'Violencia Sexual y Religión: Practicas Interculturales de Teología Feminista de la Liberación', María Pilar Aquino y Maricarmen Servitje (eds), Bogota.*

Vertaling en bewerking: Dineke Spee

— Prof. dr. Nancy E. Bedford doceert dogmatiek aan het Garrett-Evangelical Theological Seminary in Evanston, Illinois en is betrokken bij het Instituto Universitario ISEDET, Buenos Aires.

TussenVorm

Het menselijke lichaam is een tussenvorm: altijd in verandering, niet alleen wegens het biologische klokje dat erin zit, maar ook wegens de 'tijdgeest'. Geloofssystemen zijn grote producenten van mannelijke en vrouwelijke tussenvormen.
Geloof is identiteit, en identiteit wordt altijd belichaamd. Het lichaam is immers de materiële manifestatie van wie een mens is: slank of dik, zwart of wit, met of zonder littekens, lang of kort, broodmager of overvoed, jong of oud, ziek of gezond... Zolang het lichaam wordt bewoond, blijft het instrument van non-verbale communicatie. Het zorgt voor communicatie over en weer, met de omgeving, met anderen, met andere belichaamde, bewoonde realiteiten.

Het is door deze bewoonde lichamen dat de wereld doordraait. En het is in deze interactie dat lichamen gevormd worden naar beelden en inbeeldingen van wat goed en mooi, of juist slecht en lelijk is. Esthetische en morele categorieën vormen de basis van tussenvormen. Ze bepalen de verwachtingen van wat iemand met zijn of haar lichaam gaat doen en hoe iemand met het lichaam van anderen omgaat. De rij van tussenvormen makende gecommercialiseerde nijverheid is dan heel lang – plastische chirurgie en besnijdenisrituelen, de modewereld en kledingvoorschriften, zuiveringskuren en vastentijden liggen dan ook niet zo ver meer van elkaar.

Het lichaam blijft in tussenvorm. Het geschapen lichaam wordt immers door mensen 'bijgewerkt' in zijn naaktheid en bekleedheid, om ook met handen en voeten de communicatie onder de mensen door en voort te zetten. Tussenvormen worden aangevallen, bekritiseerd, geconserveerd, uit elkaar gehaald, maar ook bewonderd, nagevolgd, nagemaakt, aangeboden en zelfs vergoddelijkt. De maatschappelijke, sociale betekenis gegeven aan het menselijke lichaam, zet politieke, religieuze en culturele tussenvormen in beweging.

Kijk naar de tussenvormen van Maria uit het kerstverhaal! Hoeveel belichamingen werden geïnspireerd door haar tussenvormen en hoeveel gestaltes heeft ze aangenomen door de geschiedenis heen? Maria's gemaakt en geworden, Maria's beschadigd en hersteld, Maria's die elkaar of zichzelf niet eens herkennen, Maria's die zichzelf wilden worden. Vrouwen overal op deze aarde, die ook het menselijke godsbeeld in tussenvorm tot uitdrukking brengen.

— Dorottya Nagy, missiologe en luthers predikant, werkt momenteel als postdoc-onderzoeker voor het Max Planck Instituut voor Ethische en Religieuze Diversiteit in Göttingen, Duitsland. Haar dissertatie *Migration and Theology* werd in 2009 gepubliceerd.

Mindfulness in een cultuur van lichamelijkheid

Oppervlakkig gezien sluit *mindfulness* precies aan bij de tendens om lichaam en geest te vervolmaken naar een ideaalbeeld. Het lijkt een exotische, hippe manier om snel en makkelijk de toppen van je kunnen te bereiken. De techniek is eenvoudig, maar het toepassen ervan vergt nieuwe levenskunst.

In de gezondheidszorg is mindfulness vooral bekend geworden door het werk van de Amerikaan Jon Kabat-Zinn (1944). Hij ontwikkelde een stressreductieprogramma voor mensen met uiteenlopende (psycho-) somatische ziektebeelden, die grotendeels uitbehandeld waren in het medische circuit. Op grond van dit werk is door onder meer Segal een programma ontwikkeld voor de behandeling van depressie. Tegelijk werden er enkele grote wetenschappelijke onderzoeksprogramma's opgezet naar de effectiviteit van deze behandeling, waardoor mindfulness snel bekend raakte, met name in de cognitieve gedragstherapie.

Accepterende houding

Er zijn diverse definities van mindfulness in omloop. De meest gangbare is de volgende: 'Beoefening van mindfulness betekent op een speciale manier oplettend zijn: bewust aanwezig zijn in het hier en nu, zónder te oordelen' (Kabat-Zinn, 2003). De website van het Han Fortmann Centrum geeft de volgende omschrijving: 'Mindfulness is een bewustzijnsvorm waarbij iemand observeert wat zich voordoet in zijn lichaam en geest zonder onmiddellijk te oordelen of te handelen (...) Hierdoor ben je in staat afstand te nemen van automatische reacties die het welzijn in de weg staan.' In alle definities komt terug dat mindfulness uit twee onderdelen bestaat: ten eerste gaat het om het sturen van de aandacht op een specifieke manier. Dit is een techniek die kan worden geleerd door meditatieoefeningen. Ten tweede gaat het om een accepterende en niet-oordelende houding, die open en uitnodigend is tegenover alle innerlijke ervaringen (Schurink, 2009).
Deze accepterende houding wordt verder omschreven aan de hand van begrippen als geduld, eindeloos beginnen, vertrouwen, niet-streven, loslaten en niet-hechten. Om

zich deze houding eigen te maken, worden geen aparte oefeningen of opdrachten gegeven. Al doende leert men: door geduldig te blijven zitten tijdens het mediteren, ondanks mogelijke gevoelens van verveling of onrust, wordt het geduld groter. Door niet te streven naar verandering maar zaken te accepteren zoals ze nu zijn, komt er meer acceptatie.
Als je gelukkig wilt zijn, moet je het heden accepteren zoals het is en je doelbewuste streven naar geluk loslaten. Dan kan het geluk tot je komen. Door de hectiek en prestatiegerichtheid van de westerse maatschappij zijn veel mensen deze, in wezen eenvoudige levenswijsheid kwijtgeraakt.

Op adem komen

Mindfulness kent formele meditatieoefeningen. Hierbij wordt de aandacht gedurende een vastgestelde tijd op een specifiek gegeven gericht, zoals de ademhaling, lichamelijke sensaties of geluiden. Deze meditaties kunnen zittend, maar ook lig-

gend, lopend of zelfs fietsend of zwemmend gedaan worden. Ook zijn er meditatie-oefeningen zonder specifiek object (de zogenaamde 'keuzeloze aandacht'). Daarnaast is er de informele mindfulness, die kan worden omschreven als 'het met aandacht en vriendelijke acceptatie doen van de dagelijkse dingen', zoals eten, tandenpoetsen of stofzuigen.
Het doel van mindfulness is om innerlijke vrijheid en ruimte te creëren, zodat er keuzevrijheid ontstaat en minder wordt gereageerd vanuit automatische, onbewuste patronen.

Onlosmakelijke eenheid

In de cursus van Kabat-Zinn zijn yoga of andere lichaamsoefeningen een integraal onderdeel, omdat lichaam en geest een onlosmakelijke eenheid vormen. Met respect en aandacht omgaan met het lichaam en het voorzichtig verkennen en erkennen van de grenzen die het lichaam aangeeft, wordt gezien als een belangrijk hulpmiddel tegen stress, overbelasting en pijnklachten. Het is een belangrijk uitgangspunt dat het ontkennen, onderdrukken of negeren van lichamelijke behoeften en grenzen leidt tot stress en pijnklachten. De remedie is: pijn wordt herkend en erkend en met accepterende en respecterende houding tegemoet getreden. In plaats van een passieve slachtofferrol ('ik heb pijn en dus ben ik machteloos') of een agressieve benadering ('deze pijn is fout en moet verdwijnen'), is de mindfulnesshouding: 'deze pijn is er nu, hoe ga ik daar wijs mee om?' Deze houding is niet gericht op verandering, maar paradoxaal genoeg verandert er wel iets: er komt meer vrijheid en ruimte en

Oefening 'Drie minuten ademruimte'

'Drie minuten ademruimte' is een korte oefening waarin alle elementen van mindfulness terugkomen. Deze formele oefening wordt veel gebruikt in het dagelijks leven om 'even op adem te komen'.

Stap 1: Opmerken wat je nu ervaart
Richt je aandacht naar binnen en merk op welke gedachten, gevoelens en lichamelijke gewaarwordingen er op dit moment zijn. *Welke gedachten gaan door mijn hoofd? Welke gevoelens met welke lichamelijke gewaarwordingen zijn er?* Maak contact met wat je ervaart en breng het innerlijk onder woorden. Benoem het bijvoorbeeld in gedachten met: *'Ik voel boosheid opkomen. Ik voel spanning in mijn buik en borst en er zijn boze gedachten.'*

Stap 2: Je aandacht richten op het ademen
Richt vervolgens je aandacht op het ademen. Volg het hele proces van in- en uitademen bij je buik en/of je borst. Zeg, als het je helpt om de aandacht erbij te houden, in gedachten: 'inademen…, uitademen, in…, uit…', of ga tellen: 1 in… en uit…, 2 in... en uit…, tot je bij 4 bent en dan weer opnieuw. Als je afdwaalt, keer je weer terug naar de adem.

Stap 3: Je aandacht uitbreiden
Een deel van je aandacht is bij het ademen. Een deel van je aandacht gaat naar je lichaam, met name naar de plaatsen waar je gevoelens voelt. Richt je daar op. Laat toe wat je voelt vanuit een accepterende houding. 'Wat ik nu ervaar, hoort bij mij en mijn leven op dit moment. Laat het me maar ervaren. Het is zoals het is.'
Neem deze aandacht en openheid voor wat er is, mee naar de komende momenten in je dagelijkse bestaan, zo goed als je kunt. Je zou jezelf op dit moment ook een vraag kunnen stellen: *Als ik goed voor mezelf zorg, wat zou ik dan nu kunnen doen?*

dat maakt de pijn beter te dragen. De persoon valt niet samen met de pijn, maar kan met een waardige houding de pijn dragen.
Dit geldt ook voor negatieve gedachtepatronen. Negatieve waardeoordelen over het lichaam (te dik, te dun, te smal, te lang) worden met vriendelijk geduld geobserveerd als gedachten. Ook de emotionele reactie die daarbij komt kijken, wordt opgemerkt met vriendelijke aandacht. Vaak treedt er onmiddellijk een patroon van ontkenning of wegwerken op, bijvoorbeeld door het zoeken van afleiding, dwangmatig gedrag of afreageren. Als de gedachten, gevoelens en lichamelijke gewaarwordingen er mogen zijn, kunnen ze uit zichzelf minder worden.
Het lichaam is niet het probleem, maar de onzorgvuldige, verwaarlozende manier waarop we met onszelf en daardoor ook met onze medemens en omgeving omgaan.

Aardse spiritualiteit

Mindfulness vinden we ook terug in spirituele stromingen als new age. Daarbij heeft meditatie het doel de geest te verruimen, leeg te maken of te verlichten, of om in contact te treden met spirituele krachten, energiebanen of wellicht zelfs voorouders. Veel christenen vinden dat strijdig met hun geloofsovertuiging en staan er daarom afwijzend tegenover.
De mindfulness die ik hier beschrijf en die breed in de reguliere gezondheidszorg wordt toegepast, houdt zich daar meestal niet zo mee bezig, maar baseert zich voor meditatievormen en oefeningen vooral op het Zen- en Vipassana-boeddhisme. Met name door Thich Nhat Hanh, een Vietnamese boeddhistische monnik die in ballingschap leeft, hebben deze vormen van boeddhisme in de westerse wereld bekendheid gekregen. Kenmerkend zijn een nuchtere en praktische levenshouding, een actieve betrokkenheid op de realiteit, empathie

Het lichaam is niet het probleem, maar hoe we met onszelf omgaan

(mededogen) met het lijden en nadruk op het belang van innerlijke vrede.
Verschillende hedendaagse christelijke leiders tonen een open houding naar boeddhisme. Zo schrijft de Duitse benedictijn Anselm Grün dat hij via de psychoanalyse en het boeddhisme zijn eigen spirituele bronnen herontdekte. En hij is zeker niet de enige die heeft ervaren dat oosterse meditatievormen een nieuw licht kunnen werpen op de eigen christelijke traditie. De overeenkomsten tussen het betrokken boeddhisme van Thich Nhat Hanh en de benedictijnse spiritualiteit zijn dan ook opvallend. Ze zijn beide te typeren als aardse spiritualiteit.
Waar mindfulness in de gezondheidszorg de vrijheid *van* automatische reactiepatronen beoogt, staat in de spirituele tradities de vrijheid *tot* een bewust en zinvol leven centraal.

Christelijke meditatie

In het westerse christendom wordt vaak een tweedeling gemaakt tussen lichaam en geest, waarbij het lichaam staat voor het zondige en onreine, dat zoveel mogelijk onderdrukt of overwonnen moet worden. Toch

zijn er ook altijd stromingen geweest die uitgingen van een holistische benadering. Kick Bras (2006) beschrijft hoe er ook binnen de christelijke meditatie aandacht besteed wordt aan lichaamshouding en ademhaling: 'In de christelijke spiritualiteit gaat het niet om een proces van vergeestelijking, waarbij het lichaam vergeten of overstegen wordt, maar om incarnatie, waarbij de Geest belichaamd wordt. Het lichaam heeft dan ook altijd een grote rol gespeeld in de christelijke meditatie. Er lijkt, met name in de protestantse kerk, een groeiende aandacht voor nieuwe vormen van spiritualiteit, waarin meditatie een belangrijke rol speelt.

Evenwicht

'Ken jezelf' en 'behandel jezelf en je naaste met vriendelijke acceptatie'. Oeroude wijsheden, soms verpakt in kleurrijke glossy's, bereiken de westerse mens van vandaag de dag. Mindfulness kan mensen helpen om los te komen van automatische reactiepatronen, waardoor stress en andere klachten verminderen en de weg vrijgemaakt wordt voor het maken van bewuste levenskeuzes. Het is zo populair, omdat het aansluit bij de individualistische en ervaringsgerichte tendensen van onze cultuur.
Mindfulness, of bewust en aandachtig leven, kan een goed alternatief bieden voor het overtrokken ideaalbeeld van de maakbaarheid van lichaam en geest, én voor het ontkennen en negeren van terechte (lichamelijke) gevoelens en behoeften.
Zo opgevat kan mindfulness een onderdeel vormen van moderne levenskunst, gebaseerd op inzichten uit oost en west, waarin op een nieuwe manier evenwicht wordt gezocht tussen doen en zijn, acceptatie en verandering, lichaam en geest.

Literatuur

– Bras, K. (2006), *Tussen hemel en aarde. Meditatie en de geestelijke weg.* Kampen, Ten Have.
– Derkse, W. (2003), *Een levensregel voor beginners. Benedictijnse spiritualiteit voor het dagelijkse leven.* Tielt: Lannoo.
– Grün, A. (2003), *Benedictus,* Averbode.
– Kabat-Zinn, J. (2004), *Handboek meditatief ontspannen. Effectief programma voor het bestrijden van pijn en stress.* Haarlem: Altamira-Becht.
– Merton, T. (2001), *Dialogues with Silence. Prayers and Drawings.* New York: HarperCollins.
– Thich Nath Hanh, (2004), *Ontdek de vrede in je hart*. Vianen: The House of Books.
– Schurink, G. (2009), *Mindfulness. Een praktische training in het omgaan met gevoelens en gewoonten.* Zaltbommel: Thema.
– Stoppelenburg e.a. (2009), *Mindfulness. Spirituele traditie of therapeutische techniek?* Tilburg: KSVG.
– *www.fortmanncentrum.nl*

— Drs. Cisca Zwiep is GZ- en eerstelijnspsycholoog, cognitief gedragstherapeut en sinds kort ook mindfulness trainer.

Zonder woorden het evangelie uitschreeuwen

Annalena Tonelli had lief

'In het vlees van mijn mensen, van hen die ik lief had, en daarom in mijn eigen vlees, ervoer ik het menselijke kwaad, de perversiteit, de wreedheid, de oneerlijkheid. Aan deze ervaring heb ik het rotsvaste geloof overgehouden dat alleen de liefde er werkelijk toe doet.' Annalena Tonelli sprak bovenstaande woorden in november 2001 tijdens een internationale bijeenkomst van vrijwilligers in het Vaticaan.[1] Tonelli werkte jarenlang in de Hoorn van Afrika. Ze bracht liefde in de praktijk en was een getuige van Christus, zonder woorden.

Annalena Tonelli werd geboren in Forli in Italië in 1943. Geïnspireerd door Charles de Foucauld en de geestelijke vernieuwing in de Rooms-Katholieke Kerk in de jaren zestig besloot ze lekenmissionaris in Afrika te worden. Nadat ze op 25-jarige leeftijd gepromoveerd was in de rechten, vertrok ze naar Kenia om te werken als lerares Engels op een middelbare school. Daar ontdekte ze haar ware roeping: het genezen van lichamen, het helen van de armsten onder de armen.

Stigma uithollen

Al snel na haar aankomst in Kenia werd Annalena getuige van hongersnood en zag ze velen de hongerdood sterven. Dat deed haar besluiten om veertien uitgehongerde kinderen in haar huis op te nemen. Ze zou zich uiteindelijk echter vooral op tuberculosepatiënten richten, en ze sprak over hen als haar 'eerste echte liefde', omdat zij in hun samenleving meer dan anderen leden onder verwerping en sociale uitsluiting.
Haar eerste ontmoeting met tuberculosepatiënten was in Wajir, in de woestijn in het noordoosten van Kenia. Ze bevonden zich in een wanhopige en schokkende toestand. Ze werden aan hun lot overgelaten en niemand bekommerde zich om hen. Annalena besefte al snel dat dit kwam doordat mensen met tuberculose een stigma droegen. De mensen geloofden dat de ziekte een teken was dat de patiënt, bewust of onbewust, gezondigd had. De ziekte was een straf van God. Ze begreep dat ze daarom beter de aanduiding 'tuberculose' kon vermijden, om de vooroordelen te doorbreken en om de mensen te laten zien dat dit geen ongeneeslijke ziekte is. Ze communiceerde deze boodschap niet door middel van woorden, maar door middel van traditioneel toneel. Ze toonde

Al was Annalena Tonelli geen arts, de verspreiding van tuberculose onder de Somalische bevolking raakte haar zo diep, dat ze expertise opbouwde in de behandeling van deze ziekte. Ze ontving steun van de Wereld Gezondheidsorganisatie (WHO) voor het ziekenhuis met 250 bedden, dat ze had opgericht in Borama, in het zuidwestelijke puntje van Somalië.

de nomaden en dorpsbewoners de gevaren van onbehandelde tuberculose in populaire sketches. Zo probeerde ze het stigma geleidelijk uit te hollen.[2]

Uitgezet

Deze dingen kon ze echter pas bereiken na jaren van nederige dienst in de kliniek voor tuberculose. Met hulp van de WHO ontwikkelde ze een systeem dat ervoor zorgde dat patiënten bleven tot het einde van hun behandeling. Ze nodigde nomadengroepen uit om voor zes maanden in een bepaald woestijngebied in Kenia te settelen en in die tijd behandeling te ondergaan. Het experiment werd een succes en steeds meer mensen stroomden toe om dezelfde geneeswijze te ontvangen.

Annalena's verblijf in Kenia was echter van korter duur dan ze verwacht had. Ze werd gearresteerd en voor het gerecht gedaagd, omdat ze zich sterk gemaakt had tegen de genocide op een nomadische stam, waarmee ze de autoriteiten voor de voeten liep. Nadat ze twee hinderlagen, een ontvoering, een autokaping en een aantal directe aanvallen had overleefd, werd ze het land uitgezet.

Opbloeien

Ze besloot zich in Somalië te vestigen. Daar zette ze haar werk onder tuberculosepatiënten en anderen voort. Naast het ziekenhuiswerk richtte ze scholen op met het oog op alfabetiseringswerk. Tijdens hun behandeling van zes maanden konden patiënten nu

ook Engels of Arabisch leren. Sommigen kwamen na hun behandeling zelfs terug om hun opleiding voort te zetten.
Met een team van vrijwilligers opende Annalena nu ook een kliniek voor patiënten met epilepsie of een verstandelijke beperking. Ze noemde hen de 'bezetenen van deze wereld' omdat ze zo behandeld werden door de bevolking. In de kliniek werden ze echter met liefde en zorg omringd, zodat ze weer konden 'opbloeien en een normaal leven leiden'. In een later stadium werd in het centrum ook zorg voor hiv/aids patiënten gestart, evenals preventieprogramma's. Dit initiatief werd door de Somalische overheid toegejuicht, maar lokaal ondervond ze vijandigheid.
Toen Annalena ontdekte dat praktisch alle vrouwen, volgens de tradities van het land, genitale verminking en infibulatie ondergingen, riep ze een team samen van gynaecologen, invloedrijke geestelijken en verloskundigen om te vechten voor de afschaffing van deze gebruiken. Er wordt ten onrechte aangenomen dat de Koran deze procedure aanbeveelt als een vorm van bescherming van de kuisheid tot het huwelijk.
Annalena ging omzichtig te werk. Ze begreep dat dit onderwerp heel gevoelig ligt en betrok mensen uit het land zelf bij de bestrijding van deze oude traditie. Samen met haar team haalde ze veel mensen die hun brood verdienden met de besnijdenissen over om een ander beroep te kiezen.

'Ik ben niemand'

Deze dappere zendelinge werd in 2003 vermoord. Een man schoot haar door het hoofd, terwijl ze haar ronde deed langs de patiënten van het ziekenhuis. Toen het verhaal van haar leven werd verteld, rouwden velen. De nadruk lag daarbij op haar humanitaire werk. Wat echter bijna ondersneeuwde was dat zij een christelijke zendelinge was. Haar geloof en haar toewijding aan Christus hebben haar al die jaren geïnspireerd en kracht gegeven.
Alles wat Annalena deed was verankerd in haar passie om Christus te volgen in zijn liefde voor de arme, de vertrapte, de lijdende mens. Ze zag hem in de armen en koos om hem voor radicale armoede. Ze vertrok naar Afrika op eigen houtje, 'zonder de veiligheid van een religieuze orde, zonder bij een organisatie te horen, zonder salaris en zonder geld te sparen voor haar pensioen'. Ze liet de westerse levensstijl spontaan achter zich en nam de Somalische manier van kleden en leven over. Ze leefde van de giften voor het ziekenhuis, van haar vrienden in Forli of van liefdadigheidsinstellingen.
Ze geloofde dat God het was die haar naar Afrika had gezonden om 'het evangelie uit te schreeuwen met haar leven'.[3]
Hoewel ze als christen leefde in een overweldigend islamitische omgeving en niemand had met wie ze haar spiritualiteit deelde, vond ze geestelijke voeding in haar boeken, haar regelmatige bezoeken aan een hermitage die ze had gebouwd en de halfjaarlijkse mis die een priester uit Djibouti voor haar opdroeg.
Annalena koos het celibataire leven omdat ze 'totaal aan God wilde toebehoren'. Haar keuze druiste in tegen de waarden van haar Somalische context, waar het celibaat en de vrijwillige verloochening van het moederschap ongehoord zijn. Maar het geloof hielp haar om de barrières te overwinnen die haar

leeftijd, haar sekse, haar celibataire leven en haar godsdienst opwierpen.

Brood worden

'Haar' mensen verlangden, uit liefde, naar haar bekering tot de islam. Toch veranderden mensen van mening over het christelijke geloof door haar levensstijl. Toen ze succes bleek te hebben met haar behandeling van tuberculosepatiënten, begonnen mensen te zeggen dat ze misschien ook wel naar de hemel zou gaan. Langzaam maar zeker raakten ze ervan overtuigd dat Annalena's voorbeeld van zorg voor de zieken en de verlatenen navolging verdiende. Een moslim-geestelijke zei eens tegen haar: 'Wij moslims hebben geloof, maar jij hebt liefde.'[4]
Hoewel Annalena advocaat en geschoold onderwijzeres was, probeerde ze het evangelie niet te delen door prediking en onderwijs. Het was haar lichamelijke presentie en haar fysieke handelingen die spraken van een liefde die geen onderscheid maakt. Zo was haar leven een christelijk getuigenis. Ze maakte zich niet druk over haar eigen veiligheid en lichamelijke comfort, terwijl ze vocht voor heelheid voor anderen. Dat is

'Wij moslims hebben geloof, maar jij hebt liefde'

ook haar interpretatie van de eucharistie. Ze bevestigt dat 'de eucharistie, een struikelblok voor atheïsten en voor mensen met een ander geloof, een revolutionaire boodschap heeft: "Dit is mijn lichaam dat brood is gemaakt zodat jij jezelf ook kunt transformeren in brood op de tafel van de volken. Als je geen brood wordt, zul je ook niet eten van het brood van het heil, maar van het brood van de verdoemenis."' In dat licht zag ze haar leven en haar dienstbaarheid, als een transformatie in brood, op de tafel van anderen.

Of ze nu vermoord werd omdat ze westerse christen was in een islamitisch land, of omdat ze met de tradities brak in haar omgang met ziekten en met vrouwenbesnijdenis, of om een trivialere reden[5], als een martelaar offerde ze haar lichaam op in dienst van hen die in hun lichamen lijden.

Noten

1 *www.marbriella.it/annalena/inglese/copertina.html*

2 Op YouTube is een filmpje te zien waarin Annalena Tonelli haar werkwijze uitlegt en demonstreert: *www.youtube.com/watch?v=U5YPurg8w5Y*

3 Haar collega's erkenden haar christelijke inspiratie: *www.emro.who.int/stb/media/pdf/AnnalenaColleagueTributes.pdf*

4 'The Only Thing that Counts', World Mission Magazine, 15/11 December 2003, *www.worldmission.ph/December03/Annalena%20Tonelli.htm*

5 D.L. Robert, *Mission: How Christianity Became a World Religion*, Chichester, UK: Wiley-Blackwell, 2009, p.115

— Rima Nasrallah, afkomstig uit Libanon, is promovenda aan de Faculteit der Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit in Amsterdam ('Women's Liturgical Expression in the Oriental Churches, a challenge to the Lebanese Reformed Liturgy').

Wordt het menselijk lichaam in de Bijbel verheerlijkt?

Lof zij de Heer, Hij omringt met zijn
liefde uw leven;
heeft u in 't licht als op
adelaarsvleuglen geheven.
Hij die u leidt,
zodat uw hart zich verblijdt,
Hij heeft zijn woord u gegeven.

Lof zij de Heer die uw lichaam zo
schoon heeft geweven,
dagelijks heeft Hij u kracht en
gezondheid gegeven.
Hij heeft u lief,
die tot zijn kind u verhief,
ja, Hij beschikt u ten leven.

Gezang 434 is een loflied over de niet aflatende liefde van God. Omdat de melodie lekker ligt, zingen wij het gedachteloos mee. Wij beseffen niet dat het lied een aantal genadeloze passages bevat.
Het begint er in het tweede vers al mee dat wij niet kunnen vliegen als een adelaar. Hoe het is 'als op adelaarsvleugels' weten wij niet. Lijkt dat op wat je ziet vanuit een vliegtuig? En dat de Heer ons leven omringt met zijn liefde, nemen wij bijna vanzelfsprekend graag aan, maar mensen ervaren dat nauwelijks. Integendeel, mensen ervaren kommer en kwel, ziekte en kwaad. Weinigen gaan met een blij hart door het leven. Tegen dit alles in willen wij graag blijven vasthouden aan de belofte dat Hij ons zijn woord heeft gegeven. Want wij ervaren terdege onze kwetsbaarheid.
In het derde vers ontmoeten wij een nieuwe reden tot lof des Heren. Hij die ons lichaam zo schoon heeft geweven, is onze dank en onze lof waardig. Onze kracht en onze gezondheid waarmee en waarin wij elke dag ontwaken, geven ons daar alle aanleiding toe. Kracht en gezondheid zijn zelfs te beschouwen als teken daarvan dat Hij ons verhief tot zijn kind.
Mooi. Heel mooi. Prachtig.

Goed om er bij stil te staan dat niet alles zomaar vanzelf gaat. God heeft zich vanaf ons allereerste begin met ons bemoeid en ervoor gezorgd dat wij gezond en wel ter wereld kwamen en mochten opgroeien tot mooie gezonde krachtige mensen.
Maar wat, als er iets aan je mankeert? Stel dat je blind geboren bent? Of doof ? Of kreupel? Mag een lichamelijke handicap worden aangemerkt als een teken dat God de ongelukkige niet liefheeft en deze niet als zijn kind verhief ? Mag een handicap worden gelezen als een teken van afwijzing door de Allerhoogste?

Kan dit lied dan nog wel gezongen worden? Gaat dit lied in het licht van de gestelde problematiek niet aan de meeste mensen voorbij, omdat zoveel mensen iets mankeren? Kan een dominee of priester in een verpleeghuis een dergelijk lied wel laten zingen?

De Heer grijpt in

Een snel onderzoek in het bijbels materiaal lijkt noodzakelijk. In het korte bestek van dit artikel beperk ik mij tot de vertaling van het NBG '51. Daarbij zij opgemerkt dat ik mij beperk tot de lichamelijke gebreken. Het blijkt heel ingewikkeld, zo niet onmogelijk om geestelijke handicaps te ontdekken, anders dan ziektes die per definitie niet meetellen omdat ze een tijdelijk karakter hebben. Lammen worden 11 keer genoemd en misvormden 2 keer. Blinden 29 keer en doven 7 keer. Melaatsen 6 keer, stommen 3 keer, kreupelen eveneens 3 keer. Gebogenen 2 keer, beide uitsluitend in Psalmen.
In Psalm 145,14 staat: 'De HERE schraagt allen die vallen, Hij richt alle gebogenen op.' Deze tekst kan met enige moeite nog louter geestelijk worden opgevat. Met de volgende wordt dat al moeilijker, omdat daarin zulke concrete dingen staan. Psalm 146,8: 'De HERE maakt de blinden ziende, de HERE richt de gebogenen op, de HERE heeft de rechtvaardigen lief.' Ik ga ervan uit dat het bieden van troost en uitzicht de bedoeling van deze tekst is. Blinden en wie gebukt gaan worden immers in één adem genoemd met de rechtvaardigen. En God heeft hen lief. Maar dit blijkt niet het laatste woord. Er gebeurt nog meer. De Heer laat het daar niet bij, Hij grijpt in hun situatie in. Hij maakt de blinden ziende en richt de gebogenen op.

Deze woorden kunnen alleen maar waar zijn in hun overdrachtelijke betekenis. Wie dat anders wil zien, komt onder verdenking van goedkope volksverlakkerij. Wie zich daaraan schuldig maakt, toont zich een aanhanger van de gedachte dat rechtop gaan en zien toch de norm zijn, blijkbaar ook voor de Heer en dat is een pijnlijke constatering voor iemand die gehandicapt door het leven moet en er ook mee zal sterven. Zijn gebrek blijft dan toch een etiket, hoe hard hij zich daar ook tegen verzet.

Rechtop gaan en zien zijn de norm, blijkbaar ook voor de Heer

Feitelijke genezingen

De suggestie om Psalm 146 letterlijk te lezen wordt vermoedelijk mede ingegeven doordat in de Bijbel heel wat verhalen worden verteld over feitelijke genezingen. Marcus 5,25: 'En een vrouw, die twaalf jaar aan bloedvloeiingen geleden had, werd door de aanraking van de zoom van Jezus' kleed genezen. Lucas en Matteüs vertellen het verhaal ook.
Marcus 7,37: 'En zij waren buiten zichzelf van verbazing en zeiden: Hij heeft alles wel gemaakt, ook de doven doet Hij horen en de stommen spreken.' Lucas kan zelfs uitgelaten verkondigen dat 'blinden ziende worden, lammen wandelen, melaatsen worden gereinigd en doven horen, doden worden opgewekt, armen ontvangen het evangelie' (Lucas 7,22-23).
Johannes 5,3 vertelt over een badinrichting

met geneeskrachtige vijver. 'Daarin lag een menigte zieken, blinden, verlamden en verschrompelden, die wachtten op de beweging van het water.'
Vooral leerzaam is het verhaal van de blindgeborene die genezen werd. De omstanders wantrouwen de boel. Johannes 10,21: 'Anderen zeiden: Dit zijn geen woorden voor een bezetene, een boze geest kan toch de ogen van blinden niet openen?' Je zult het wonder maar net hebben ondergaan en dan moeten meemaken dat niemand daar blij mee is...

Addertje

Toch weten de evangelisten ook van mensen die niet worden genezen, waarbij ik opmerk dat ook mijn eigen taalgebruik niet neutraal is, want met het woord 'genezen' verraad ik mijn eigen norm die dezelfde is als van de gemiddelde lezer. Dit gezegd hebbende wijs ik op Lucas 14,13: 'Maar wanneer gij een gastmaal aanricht, nodig dan bedelaars, misvormden, lammen en blinden.' Ze zijn niet uitgerangeerd! Ze horen er volledig blij! Toch vinden wij ook in deze geschiedenis een addertje onder het gras, Lukas 14,21: 'En de slaaf kwam terug en berichtte zijn heer deze dingen. Toen werd de heer des huizes toornig en zei tot zijn slaaf: Ga aanstonds de straten en stegen der stad in en breng de bedelaars en misvormden en blinden en lammen hier.' Van hen wordt geen eigen tegenstribbelende mening verwacht.

Rauw en scherp

De tekst uit Romeinen 2,17: 'Indien gij u dan Jood laat noemen, steunt op de wet, u beroemt op God, zijn wil kent, weet te onderscheiden waarop het aankomt, daar gij onderricht in de wet geniet, en u overtuigd houdt, dat gij een leidsman van blinden zijt, een licht voor hen, die in duisternis zijn', vind ik een grensgeval. De aangesprokene wordt immers op theologisch terrein uitgedaagd: vóór of tégen Jezus. Ik citeer hem toch vanwege de uitspraak dat de aangesprokene een leidsman voor blinden zou zijn, een licht voor hen die in duisternis zijn, overdrachtelijk of niet.
De rauwheid van het volgende citaat kan dan een verademing zijn, een vonk van eerlijkheid. 'Van lammen en blinden heeft David een hartgrondige afkeer.' Het staat in 2 Samuël 5,8. Zo. Nu kunnen wij praten! Ook Numeri 5,2 weet van wanten: 'Gebied de Israëlieten, dat zij uit de legerplaats wegzenden alle melaatsen, allen die een vloeiing hebben, en allen die onrein zijn door aanraking van een lijk.'
Scherp daartegenover staat de aanhef van Psalm 73,1-4: 'Een psalm van Asaf. Waarlijk, God is goed voor Israël, voor hen die rein van hart zijn. Maar mij aangaande, bijkans waren mijn voeten afgeweken, bijna waren mijn schreden uitgegleden. Want ik was afgunstig op de hoogmoedigen, toen ik de voorspoed der goddelozen zag. Want moeiten hebben zij niet, gaaf en welgedaan is hun lichaam.'

Leidt aandacht voor een gaaf lijf ons af van werken aan een rein hart?

Mag in deze woorden worden gelezen dat een gaaf lichaam gemakkelijk tot hoogmoed leidt? Dat aandacht voor een gaaf lijf ons

kan afleiden van waar het in het leven werkelijk om gaat, namelijk te werken aan een rein hart? Het valt wel op dat de schoonheid van het menselijk lichaam in de Bijbel nauwelijks aandacht krijgt. Een uitzondering vormt het Hooglied. In 5,10-16: 'Mijn geliefde is blank en rood, uitblinkend boven tienduizend. Zijn hoofd is fijn goud, gelouterd goud, zijn lokken zijn golvend, ravenzwart. Zijn ogen zijn als duiven bij waterbeken, badend in melk, zittend bij een overvloedige bron. Zijn wangen zijn als balsembedden, perken van kruiden, zijn lippen zijn leliën, druipend van vloeiende mirre. Zijn armen zijn gouden rollen, bezet met Tarsisstenen, zijn lichaam is een kunstwerk van ivoor, bedekt met lazuursteen. Zijn benen zijn witmarmeren zuilen, rustend op voetstukken van gelouterd goud; zijn gestalte is als de Libanon, uitgelezen als de ceders. Zijn verhemelte is enkel zoetheid, en alles aan hem bekoorlijkheid. Zo is mijn geliefde, zo is mijn vriend, dochters van Jeruzalem.' Het lichaam wordt in de bijbelse overle-

veringen vooral beoordeeld op zijn functionaliteit, maar zeker niet gepresenteerd als schoonheidsideaal zoals bij de Grieken gebruikelijk was.

Compassie

Er ligt nog één tekst te wachten. Johannes 3,17: 'Wie nu in de wereld een bestaan heeft en zijn broeder gebrek ziet lijden, in het bijzonder een gebrek dat het gevolg is van tijd en omstandigheden, maar zijn binnenste voor hem toesluit, hoe blijft de liefde Gods in hem?' Deze woorden wijzen naar degene die het bedoelde gebrek niet heeft. De aangesprokene is de waarnemer van het gebrek bij de medemens. Het is deze medemens met zijn of haar gebrek die een appèl doet op de waarnemer, ook als dat in de meest passieve vorm gebeurt. Door er te zijn, roept de lijder aan het gebrek compassie op bij de waarnemer, die nu zijn eigen hart zal onderzoeken op de aanwezigheid van medeleven.

Geen blaam

In de Koran komen enkele opmerkelijke verzen voor in een hoofdstuk dat over het licht gaat. Paragraaf 61 uit hoofdstuk 24 geeft: 'De blinde treft geen blaam, noch treft de kreupele enige blaam, noch treft de zieke blaam, noch jullie zelf dat jullie eten in jullie eigen huizen, of in de huizen van jullie vaderen, of in de huizen van jullie moeders, of in de huizen van jullie broers, of in de huizen van jullie zusters, of in de huizen van jullie ooms van vaderskant, of in de huizen van jullie tantes aan vaderskant, of in de huizen van jullie ooms aan moederskant, of in de huizen van jullie tantes aan moederskant, of (in huizen) waarvan jullie de sleutels hebben, of (in huizen) van jullie vrienden. Het is geen zonde voor jullie om gezamenlijk te eten of gescheiden. Dus wanneer jullie een huis betreden, groet dan de mensen met een groet van Allah, gezegend (en) uitnemend. Zo maakt Allah de boodschap aan jullie duidelijk, opdat jullie zullen begrijpen.'
In de islam is de belasting ten bate van de armen, de *zakat*, een van de vijf 'zuilen' van het geloof. Deze belasting is een plicht voor iedere moslim. De achtergrond ervan is dat er geen breuklijnen mogen lopen door een harmonieus huis. Daar gaat dat hoofdstuk over. Er worden regels gegeven die betrekking hebben op persoonlijk leven en familieleven, want die zijn van het hoogste belang voor de verbetering van sociale relaties. Wanneer zij niet in acht worden genomen, leidt dit tot tweedracht in de gemeenschap. Samen eten schept verbondenheid. De islam geeft een man(!) de vrije keuze of hij alleen wil eten of met anderen, hij mag zelfs met de verminkten eten, want hun treft geen blaam.

Wiens schuld?

Het boeddhisme, ik kan het nu slechts kort aantippen, is zich zeer bewust van de alomtegenwoordigheid van het menselijk lijden. Het roept op tot mededogen en geweldloosheid. Hoe een mens leeft, heeft directe gevolgen voor hoe hij of zij in een volgend leven geboren wordt. Wat je in je vorige levens juist wel of juist niet gedaan hebt, bepaalt hoe je in dit leven bent. Goden bestaan in het boeddhisme wel, maar die kunnen die eeuwige cirkel niet voor jou doorbreken en zijn daarom ook niet belangrijk. Bij het boeddhisme wordt die eeuwige wedergeboorte vaak gezien als een wet van oorzaak en gevolg.

Ook het hindoeïsme kent de gedachte van oorzaak en gevolg. De oorzaak ligt altijd in het verleden (de oorzaak kan zelfs in vorige levens liggen). In deze visie bepaalt het verleden het heden. Men oogst wat men heeft gezaaid. Dit geldt uiteraard niet alleen voor de negatieve maar ook voor de positieve dingen in het leven. Doorgaans vragen wij ons alleen bij de negatieve gevolgen af waarom dit ons overkomt. Vanuit de karmatheorie komt het erop neer dat het krijgen van een bepaalde ziekte of handicap je eigen schuld is. Bij het hindoeïsme is deze leer versmolten met het kastesysteem, waarin iemand door zijn geboorte muurvast in een bepaalde sociale groep komt te zitten. Rijk of arm, ziek of gezond, het wordt gezien als de uitkomst van je vorige levens. De hindoes eten dan ook gescheiden. Het gevaar van moraliseren (eigen schuld, dikke bult!) dreigt in deze visie gigantisch.
Dan moet ik als westers opgegroeid mens toch weer direct denken aan een verhaal over Jezus die in aanraking kwam met een blindgeborene, over wie gevraagd werd wiens schuld zijn blindheid nu was. Zijn antwoord klonk kloek. En hypermodern. 'Van niemand', zei Hij.

'Sta op'

In alle voorlopigheid en voorzichtigheid kom ik daarmee tot de conclusie dat het evangelie zich in zoverre van de andere wereldbeschouwingen onderscheidt, dat een mens niet van geboorte tot dood gebonden hoeft te zijn aan het noodlot dat zijn leven aanvankelijk een bepaalde gehandicapte bestemming leek te geven. Dat gaat veel verder dan een sociale welvoeglijkheid om mensen te gedogen en aan je tafel te nodigen. Het evangelie wekt op tot dynamiek, waar de andere beschouwingen het vooral zoeken in aanvaarding en berusting. Zo niet het verhaal over Jezus. 'Sta op', klinkt het meer dan eens. Je bestemming ligt niet achter je, maar vóór je en je kunt daar zelf het eerste en laatste woord over hebben.
In deze verkenning is uitsluitend gelet op de problematiek van de lichamelijkheid. Daarbij valt op dat lichamelijkheid gewoonlijk pas een gespreksonderwerp wordt wanneer er wat mee mis is. Het gaat al ver om te stellen dat een gehandicapte niet meetelt in de ogen der mensen, maar het lijkt geheel uit de lucht gegrepen om te stellen dat een gehandicapte niet zou delen in het welbehagen des Heren.

Je bestemming ligt niet achter je, maar vóór je

** Voor het schrijven van dit artikel is dankbaar gebruikgemaakt van artikelen van de hand van Peter Ybeles Smit uit 1999 en drs. Prekash Ramadhin uit 2008.*

— Gilbert Baudet is vrijzinnig predikant in Alphen aan den Rijn. Uit eigen ervaring weet hij hoe het is om te leven met een lichamelijke beperking. Hij was vele jaren redacteur van *Woord & Dienst.* Naast tal van artikelen publiceerde hij onder meer een drietal boeken over theologische onderwerpen.

Luchtig

Luchtig doen over God en geloof. Het gebeurt zo zelden in kerkkringen. Dat hoort niet. God en ernst gaan samen, humor op een zeldzaam moment ook, maar er luchtig over doen lijkt wat overdreven. Over God discussieer, debatteer en declameer je. Daar komt toch geen gekscheren aan te pas... En toch. Waarom niet? Moet het dan altijd zwaarmoedig zijn, zo min mogelijk lichtvoetig? Zou God niet houden van die twinkeling in de ogen na een ietwat huppelende gedachte waar je ook God bij betrekt? Mag het niet een ietsje minder zijn soms, want we zijn zo gewend aan de complexiteit en het gewicht van geloofspunten en eigen positionering.

Ik vermoed dat God ook graag eens wat ontspanning neemt. Even dollen met mensen en hun gedachten. Lekker fantaseren over hoe alles zou kunnen zijn, om even afstand te nemen van al de ernst waarmee Hij wordt geconfronteerd en waarbij op Hem steeds appèl wordt gedaan. Aan God ontzeg je geen verbeeldingskracht, niet? God lacht hopelijk ook eens graag, afgaande op het feit dat Hij degene is van wie wij evenbeeld mogen zijn.

Een God die niet kan lachen, is een God aan wie ik weinig geloof hecht. Dat is een God zonder kleur, zonder vermogen om schalks te zijn. Ik zou haast zeggen zonder zelfrelativering, al is dat natuurlijk wat riskant om te zeggen over de Absolute, de Allerhoogste. Maar toch: is ons idee van het absoluut karakter van de Absolute geen waanidee? God is niet in de eerste plaats de absolute rechter, maar de absolute liefde, en die doet zichzelf wegcijferen wanneer zij volledig gericht is op de ander, onbaatzuchtig. Liefhebben kan niet zonder momenten waarop men vreugdevol is, blij, luchtig soms ook. Liefhebben kan langs de andere kant ook niet zonder ernst, afspraken, verbond, ja-woord en de consequenties ervan.

Je lucht je hart niet bij iemand bij wie je ook niet kan lachen en met wie je ook niet in gezond begrepen zin mee mag lachen.

— Jürgen Mettepenningen is doctor in de theologie en werkt als kerkhistoricus aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Zingend werd ik een heel mens

Elisabeth Posthumus Meyjes omschrijft zichzelf als 'een witte, westerse, protestantse, feministische, zingende theoloog'. Een hele mondvol, maar ze heeft recht van spreken. Zowel in haar persoonlijk leven als in haar ambt als predikant heeft ze de ervaring dat geloof en het zingende lichaam veel met elkaar te maken hebben.

'Als je zingt, is je lichaam je instrument. Zingen is een heel lijfelijke bezigheid. Wanneer ik met een groep mensen ga zingen, zeg ik: Eerst je instrument stemmen... je lichaam gewaarworden, je adem voelen. Maak je eigen klank en luister ernaar. Stem vervolgens af op de andere instrumenten, de mensen om je heen. Met elkaar vorm je een orkest. Probeer eens tegelijkertijd te luisteren en te zingen. Waar dat gebeurt, krijg je niet alleen een mooie klank, maar kan het gebeuren dat je iets ervaart dat boven jezelf en boven je koor uitgaat. Voor een moment heelheid ervaren, een gevoel van samen opgetild zijn.'

Genezend

Elisabeth Posthumus Meyjes heeft van kinds af aan gezongen, en is groot geworden in de beweging van de liturgievernieuwing. Daarbij horen namen van mensen als Frits Mehrtens en Willem Barnard. Haar vader was, evenals als zij, predikant. Na een depressieve periode in haar leven werd ze uitgenodigd om weer te gaan zingen, in de Domcantorij in Utrecht. Ze aarzelde, dacht dat ze het niet zou kunnen. 'Maar zingend werd ik een heel mens, het genas me en deed mij opstaan, ik werd beter door mijn adem en stem te gebruiken.'

Ook mensen die niet gelovig zijn, houden van zingen en voelen zich 'meer mens' na de koorrepetitie. De leden van een dubbelkwartet dat klassieke liederen vertolkt of van een shantykoor met een zeemansrepertoire komen ook bij van zingen. Waar ligt dan de link met de religie?

'Mijn doctoraalscriptie schreef ik over het zingende lichaam. Als voorbeeld

Zingen is een heel lijfelijke bezigheid.

haal ik daarin aan dat een spreekkoor in een voetbalstadion ook heel verbindend werkt, iets dat lijkt op een religieuze ervaring. Wat is het speciale of het 'extra' van geloven en zingen? Dat is moeilijk onder woorden te brengen, maar ik heb geprobeerd een paar kenmerken te formuleren.'

Niet moe

Allereerst is de context waarin je zingt van belang. Waar zing je, en met wie? En niet te vergeten: de woorden die je zingt. Die kunnen letterlijk heilzaam zijn voor je lichaam. Maar ook de levenshouding van waaruit je zingt, is belangrijk. Laat je ruimte voor een eventuele religieuze, verheffende of geloofservaring? Een niet-gelovige zal het zingen zelf niet als geloofservaring duiden. Iemand die ervoor openstaat, zal het wél zo ervaren. Dan kan zingen 'verbinden' worden. Het is een vorm van communicatie die zich vermenigvuldigt. Met elkaar, maar ook met God.
Die context kun je ook bewust gebruiken om zingen als bekrachtigend handelen in te zetten. Ik mag veel met oudere mensen zingen. Ik ben destijds in Deventer ook begonnen als cantor met een cantorij van ouderen. Mensen met een rollator die, in de ogen van jongeren, veel gebreken en weinig mogelijkheden hebben. Zij vertelden me dat ze van het zingen niet moe werden. Als je je lievelingsliederen zingt, dan kun je heel lang doorgaan. Maar we zetten zang ook in tijdens de jaarlijkse boottocht die we in Deventer met de ouderen maken. Bij de afvaart, voor het eten, bij het van boord gaan.

Bestaande liederen, of een speciaal voor de gelegenheid gemaakte 'vaarcanon'. Zo ontstond er als het ware een liturgie op de boot, die de tocht een meerwaarde gaf.'

Goed afstemmen

'Onlangs heb ik opnieuw ervaren dat je zingen kunt gebruiken bij het einde van het leven van mensen. Je kunt bij een sterfbed bidden en lezen, maar ook zingen. Een heel bekend lied met een bijzondere betekenis voor de stervende kan helpen bij het afsluiten van het leven hier op aarde. Welk lied kies je: iets van Johannes de Heer, een psalm uit Genève, een Taizé-lied dat door de herhaling helend kan werken?
Heel belangrijk is om ook bij de keuze van wat je zingt als het ware luisterend aanwezig te zijn. Als zingende dominee vraag ik me altijd af: heeft deze mens er iets aan, op dit moment, en bij deze keuze? Je moet dat goed afstemmen, anders gebruik je je stem en je adem verkeerd. Zingen kan ook perverteren. Je kunt het ten kwade aanwenden. Mijn moeder vertelde eens hoe ze als klein meisje in Amsterdam de Duitsers die in de Tweede Wereldoorlog zingend door de straten liepen stiekem bewonderde, omdat ze de liedjes zo mooi vond. Ze was bang voor Duitsers, ze was er tegen, maar de muziek had iets verleidelijks. Dat is een voorbeeld van manipulatief zingen.'

Elisabeth Posthumus Meyjes is parttime predikant en cantor in de Protestantse Gemeente te Deventer. In 2005 schreef zij haar doctoraalscriptie over 'Zingend Lichaam. Over de theologische betekenis van gezamenlijk zingen'. In 2008 verscheen van haar hand *Koorleider, beeld van een ambt.*

Zou je kunnen zeggen dat als mensen samen zingen, het lichaam van Christus voor een moment waar wordt?
Elisabeth Posthumus Meyjes zegt aarzelend: 'Het is mijn ervaring dat in een kerkelijke gemeente een cantorij een brandpunt is of kan zijn. Zoals ik al zei, een ervaring van voor één moment waarmaken wat het kán zijn. Om de woorden van Huub Oosterhuis te parafraseren: Horen, soms even. Zingend het Koninkrijk van God voor een ogenblik ervaren met een gestemd instrument, lichaam, adem, stem en klank afgestemd op de instrumenten om je heen.

— Dineke Spee is voorzitter van de redactie van *TussenRuimte.*

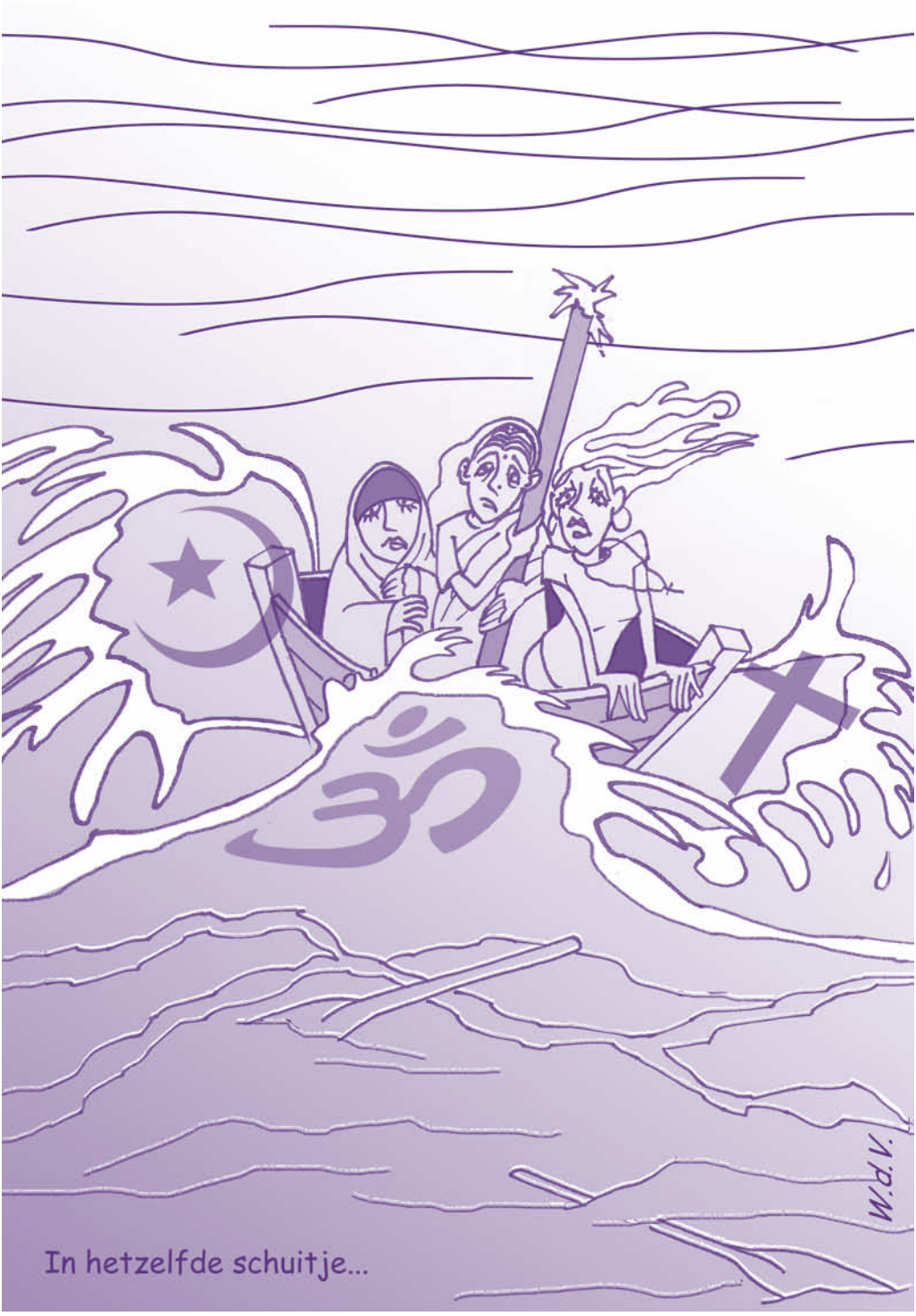
W.d.V.
In hetzelfde schuitje...

Minderheid onder de minderheden

Genezing en herstel voor christenvrouwen in Pakistan

De Pakistaanse Talitha Kumi Welfare Society zet zich in voor vrouwen die slachtoffer zijn van verschillende vormen van geweld. Een van de leidinggevenden is Shunila Ruth. Zij is ook coördinator van het Vrouwenwerk van de Church of Pakistan. Het herstellen van gebroken herinneringen en gebroken lichamen is een proces, waarin het opbouwen van een veilig netwerk van 'zusters' heel belangrijk is.

Kunt u iets vertellen over de situatie van vrouwen in uw land?

Ik kom uit de Islamitische Republiek Pakistan, een land met ongeveer 170 miljoen mensen. Vrouwen vormen 52 procent van de bevolking. Christenen zijn met twee procent de belangrijkste religieuze minderheid in het land.

Pakistaanse vrouwen hebben te maken met strenge gebruiken, die gebaseerd zijn op religie, familie- en stamcultuur. Veel van deze gebruiken dwingen hen in een positie van onderwerping en angst. De islamitische wetgeving, die de traditionele familiewaarden dicteert, loopt dwars door het hele wettelijke systeem. Vrouwen worden gediscrimineerd door de wetgevende macht en de samenleving als geheel. Men is blind voor gender-gerelateerd geweld.

Vrouwen hebben geen essentiële economische, sociale, politieke en burgerrechten. Scholing is voor hen vaak niet weggelegd. Ook krijgen ze vaak te maken met discriminatie op basis van religie. Aan vrouwen wordt meestal het recht ontzegd beslissingen te nemen over huwelijk en echtscheiding. Ze vormen een gemakkelijke prooi voor misbruik door de familie en ook door de wijdere kring eromheen. Als ze al bij een rechter terechtkomen, hebben ze weinig kans om in het gelijk te worden gesteld.

Je ziet vaak een vermenging van verschillende soorten van misbruik. Arme meisjes en vrouwen bijvoorbeeld vallen ten prooi aan mensenhandelaars en worden gedwongen als prostituee te werken, tegen hun wil te trouwen of zwaar werk te verrichten tegen weinig of geen vergoeding. Dit leidt vaak tot blijvende schade – op psychisch, fysiek en seksueel vlak, desondanks is er voor hen geen gerechtigheid.

Vrouwen zijn aan huis gebonden vanwege de eercode, de *ghairat*, en het *purdah*-concept, het scheiden van de werelden van mannen en vrouwen. De mannelijke eer is in hoge mate afhankelijk van het seksuele gedrag van vrouwen. Daarom is de vrouwelijke seksualiteit een bedreiging voor de *ghairat*, de eer, van de familie. Mannen definiëren,

'Midwifery class' in Talitha Kumi Welfare Society.

beperken en controleren de politieke, economische en seksuele positie van vrouwen, zodat vrouwen de eer van de familie niet te schande maken.

Vrouwelijke seksualiteit is een bedreiging voor de ghairat, *de eer van de familie*

Welke gevolgen heeft dat voor het zelfvertrouwen van vrouwen?

De mannelijke familieleden bepalen al vanaf heel jonge leeftijd de machtsverhoudingen tussen de seksen. De mannen wanen zichzelf superieur aan vrouwen, in sociale en religieuze zaken.

In Pakistan is de geboorte van een meisje een slecht voorteken voor de familie. Het is een teleurstelling, het brengt verdriet. Meestal krijgt de moeder de schuld van deze misser. Geen wonder dat jonge meisjes verwaarloosd worden, wat kan leiden tot ondervoeding en kinderziekten, soms met fatale afloop. Jongens en meisjes worden nooit gelijk behandeld.

Scholing voor meisjes wordt beschouwd als een investering die geen winst oplevert. Slechts 32,6 procent van de meisjes kan lezen en schrijven, tegen 56,5 procent van de jongens in Pakistan. Vrouwen hebben daarom minder kansen op de arbeidsmarkt en zullen eerder in ongeschoolde arbeid terecht te komen. Voor de stedelijke gebieden betekent dit dat veel vrouwen werken als dienstmeiden of als fabrieksarbeiders, terwijl ze op het platteland zwaar werk op de velden verrichten. Ze ontvangen, zoals gezegd, weinig of geen loon.

Deze vrouwen zijn zich niet bewust van hun

rechten. Huiselijk geweld is een aanvaard verschijnsel en ze leggen zich neer bij de rigide gedragsregels die hun worden opgelegd.

Wordt huiselijk geweld in Pakistan als een probleem erkend?

Onlangs is er een wet goedgekeurd waarin huiselijk geweld als strafbaar feit wordt erkend. Het is echter een gigantisch probleem dat de samenleving totaal negeert. Zelfs sommige vrouwengroepen reppen er niet over. De Pakistaanse overheid grijpt niet in en verontschuldigt zich door te zeggen dat het probleem slechts sporadisch voorkomt. Maar intussen worden jaarlijks honderden vrouwen verbrand, verminkt, misvormd en gedood.

De *chaddar*, de sluier, en *chardevari*, de muren, moeten vrouwen een harmonieus leven geven, als ze zich maar terugtrekken in hun huizen. Maar dit is een loze belofte. Juist de plek die een veilige haven moet zijn, is vaak het toneel van grof geweld.

De *hoedoed*-wetten uit de periode 1979-2006 en recente gevallen van eerwraak bieden

Volgens het rapport over 2008 van de HRCP, de Human Rights Commissioner of Pakistan, blijven vrouwen op grote schaal slachtoffer van geweld.
In 2008 werden 1.210 vrouwen gedood om verschillende redenen, waaronder 612 gevallen van eerwraak.
Meer dan 800 vrouwen werden aangerand; 350 vrouwen verkracht; er waren 45 slachtoffers van groepsverkrachting.
Huiselijk geweld kostte 185 vrouwen het leven; in vier van die gevallen is verminking geregistreerd.
Tenminste 138 vrouwen werden gewond en dertig gedood als gevolg van verbranding; er waren 37 slachtoffers van verbranding door zure stoffen.

voldoende bewijs dat vrouwen nog steeds beschuldigd worden van misdaden die zij niet hebben begaan; het recht wordt hun gewoon ontzegd. De *hoedoed*-wetten waren een poging om *shari'a*-wetgeving in te voeren en leidden ertoe dat in honderden gevallen waar vrouwen het slachtoffer waren van verkrachting, zij uiteindelijk beschuldigd werden van overspel.

Huiselijk geweld is een aanvaard verschijnsel, ook al is het wettelijk strafbaar

Hoe is de positie van christenvrouwen in Pakistan?

Christenvrouwen in Pakistan vormen de minderheid onder de minderheden, de armsten onder de armen. Er is een groep christenvrouwen die zelfs geen toegang heeft tot de meest basale levensbehoeften. Gebrekkige gezondheidszorg komt vaak voor. Soms zie je dat families geen huis hebben en op straat leven, of in dichtbevolkte sloppen, te midden van afval en giftige stoffen. Ze hebben meestal geen electriciteit, verwarming en schoon water.

In deze omstandigheden zien veel christenvrouwen zich gedwongen tot een levenslange 'carrière' als schoonmaakster van het riool, als dienstmeisje of als arbeidster in een steenoven. De lonen daar zijn verschrikkelijk laag, en soms krijgen ze niets. Sommige werkgevers laten de vrouwen in een val lopen door hun eerst een lening te geven. Zo raken ze verstrikt in schulden en zijn ze gedwongen zonder loon voor deze werkgever te blijven werken. Het gebeurt ook dat ze geen werk kunnen vinden omdat ze christen zijn.

Soms worden meisjes uit de religieuze minderheden gedwongen tot een huwelijk. Ze worden uit hun families ontvoerd en vervolgens wordt de ontvoering goedgepraat, door te zeggen dat zij bekeerd zijn tot de islam en uit veiligheidsoverwegingen bij hun families zijn weggehaald. Er zijn zelfs een aantal gevallen bekend van meisjes jonger dan 15 jaar die het slachtoffer van zulke praktijken werden. In sommige gevallen gaat het in werkelijkheid om vrouwenhandel met het oog op de seksindustrie.

Veel gevallen van verkrachting worden nooit aangegeven. Vrouwen uit minderheidsgroepen voelen zich extra kwetsbaar en zijn daarom een makkelijke prooi van ontvoering, verkrachting en andere vormen van geweld. Onder de huidige Pakistaanse wetgeving is er voor deze vrouwen heel weinig te winnen.

Slachtoffers van verkrachting werden juist beschuldigd van overspel

In schril contrast hiermee staat de ervaring van christenvrouwen met een universitaire opleiding. Zij kunnen meestal rekenen op de steun van een rijke familie of een rijke echtgenoot. Hun plek in de Pakistaanse samenleving is daarom ook veel beter. Ze genieten een comfortabele levensstijl; ze bezitten met hun gezin een eigen huis; ze hebben tijd voor ontspanning. Ze genieten van vrijheid, contacten en kansen om op te klimmen. Zowel hoogopgeleide als laagopgeleide christenvrouwen geven echter toe, dat zij

Shunila Ruth: 'We richten ons op *empowerment*, niet op *power*. We willen vrouwen helpen al hun kracht, al hun gaven te benutten.'

vaak benaderd zijn met de vraag of ze zich tot de islam willen bekeren. Sommigen kwamen door 'vriendschappen' met moslims onder druk te staan om van geloof te veranderen. Christelijke minderheden wonen soms in 'clusters' of christelijke kolonies op land dat eigendom is van de kerk. Dat is zogenaamd voor de veiligheid van de christelijke bevolking, maar zo worden deze christelijke gemeenschappen, en met name de vrouwen, een gemakkelijk doelwit voor extremistische groepen.

Wat wil de Talitha Kumi Welfare Society?

De Talitha Kumi Welfare Society is in 2000 opgericht om gemarginaliseerde, kansloze en onderdrukte vrouwen te helpen, vooral degenen die slachtoffer zijn van verschillende vormen van geweld. We helpen hen om zich teweer te stellen tegen het onrecht dat hun wordt aangedaan in een samenleving gedomineerd door mannen.

'Vrouwen steunen vrouwen in het overwinnen van verschillende vormen van geweld', zo omschrijven wij onze missie. Op verschillende manieren proberen we vrouwen te ondersteunen: we helpen hen om economisch onafhankelijk te worden; we wijzen hen op hun rechten; we proberen hen gevoelig te maken voor de rol die gender in de samenleving speelt; en we proberen met hen te strijden tegen verschillende soorten van geweld op basis van gender.

Wat zijn de achtergrond en de principes van de organisatie?

Genezing en herstel zijn sleutelwoorden. Het herstellen van gebroken herinneringen en gebroken lichamen is een proces waarin het opbouwen van een veilig netwerk van 'zusters' heel belangrijk is. Binnen zo'n netwerk weten vrouwen zich aanvaard. Dat is de visie waarmee Talitha Kumi is gestart. We gebruiken interactief toneelspel als methode. Vrouwen komen naar voren en vertellen hun verhalen, overigens zonder

al te veel details. Verder zien wij dat bijbelstudies en theologische training enorm helpen. Het lezen van de Bijbel vanuit het vrouwelijke perspectief geeft de vrouwen kracht, zeker als ze zien dat Jezus hun vrouw-zijn erkent en bevestigt, te midden van alle gebrokenheid.
We moedigen vrouwen aan om de stilte te doorbreken en hun stem te verheffen tegen onrecht. Dat brengt niet alleen genezing voor de vrouwen zelf, maar helpt hen ook om zich in te zetten voor de genezing van andere vrouwen.
Het gaat om het scheppen van vertrouwen onder de vrouwen, zodat ze elkaar accepteren zoals ze zijn. We willen hun genadegaven erkennen, hun talenten waarderen. Dat is nodig, want juist de vrouwen hier zien zichzelf vaak als zwakke schakels.

Het gaat om het scheppen van vertrouwen onder de vrouwen

Voor deze vrouwen is Jezus heel belangrijk. Hij wierp eeuwenoude joodse gebruiken en tradities omver. Hij behandelde consequent mannen en vrouwen als gelijken. Hij brak met de oudtestamentische regels over de ongelijkheid van vrouwen. Hij weigerde de gedragsregels te volgen opgesteld door de drie voornaamste joodse groeperingen uit die tijd, Essenen, Farizeeën en Sadduceeën. Het gedrag van Jezus van Nazareth ten opzichte van vrouwen was niets minder dan revolutionair. Pakistaanse vrouwen zien hun situatie en hun positie in hem weerspiegeld: hij was de zoon van een werkman uit Galilea, een profeet, een leraar. Hij schreef nooit een boek, vocht nooit met een leger, hij maakte nooit een reis echt ver bij zijn vaderstad vandaan. Toch zou je kunnen zeggen dat zijn leiderschap het fundament is van de westerse samenleving.

Uit een interactief spel over de vrouw die Jezus' voeten zalfde

Als ik aan de voeten van Jezus zit,
ontvang ik reiniging.

Als ik aan de voeten van Jezus zit,
ontvang ik vergeving van mijn zonden.
Ik veroordeel mijzelf niet langer.

Als ik aan de voeten van Jezus zit,
weet ik dat ik mijn hele hart bij hem
kan uitstorten.
Ik leg elke situatie, elke omstandigheid,
elke zorg bij hem neer.
Wat ik ook allemaal bij hem uitgiet,
hij ontvangt alles.

Als ik aan de voeten van Jezus zit,
leer ik God te prijzen door alle problemen
en toestanden heen. Hoe meer ik voor
hem uitstort, hoe meer hij over mij uitstort,
totdat ik hem prijs en aanbid.

Aan zijn voeten leer ik hem groot te maken
en hem de glorie te geven.

Aan zijn voeten leer ik hem lief te hebben.
Ik leer om mijn liefde te uiten. Hij wordt het
ware centrum van mijn vreugde.

Hoe ziet u de toekomst? Wat zijn uw dromen?
Vrouwen hebben op dit moment geen gelijke positie in de samenleving. Werk wordt verdeeld op basis van geslacht. Machtsmodellen zijn masculiene modellen: sterke en mannelijke beelden domineren. De kerk schetst bovendien een beeld van vrouwen als onderworpen, zondig, onrein en alleen maar in staat om onderwijs te geven en dienstbare taken te verrichten. Vrouwen die geschapen zijn naar het beeld van God, worden niet als volwaardige mensen aanvaard. Het zijn die beelden die moeten veranderen. Nu krijgen vrouwen uitsluitend een beeld van zichzelf als dochter, zuster, vrouw van, moeder of ongetrouwd. Dat zijn de beelden in de samenleving en de kerk behandelt vrouwen niet anders.

Pakistaanse vrouwen zien hun situatie en positie in Jezus weerspiegeld

Tijdens een conferentie in Peshawar in maart 2010 hielden we ons bezig met het belang van vrouwelijk leiderschap. Vrouwen moeten zoeken naar nieuwe stijlen van leiderschap. Daarbij moeten ze zich heel bewust zijn van het stigma dat ze meedragen, juist in die beelden van afhankelijkheid, zorg, dienstbaarheid en onderwerping. Ze moeten zoeken naar hun kracht en die uitbuiten. Dat betekent dat ze macht aanvaarden en dat ze processen ontwikkelen als alternatief voor de mannelijke processen en de masculiene modellen. Het oplossen van conflicten zonder geweld is zo'n alternatief proces.

We richten ons op *empowerment*, niet op *power*. We willen vrouwen helpen om al hun krachten, al hun gaven te benutten. De Pakistaanse kerkleider Emmanuel Asi heeft eens gezegd, dat de kerk haar missie niet kan vervullen als een belangrijk deel van het lichaam wordt veronachtzaamd. Alle delen van het lichaam moeten samenwerken voor ontwikkeling, vooruitgang en getuigenis. Onderzoek heeft uitgewezen dat 70 procent van de leden van kerkelijke gemeenten vrouw is.
De institutionele kerk praat weliswaar over rechten voor vrouwen, maar toch accepteert ze vrouwen niet als volwaardige mensen. Vrouwen worden wel geacht dienstbaar werk te doen, maar ze worden niet geaccepteerd in leidende posities. Het is maar weinig vrouwen toegestaan theologie te studeren of te preken, en vrouwelijke ambtsdragers zijn er niet.

** Shunila Ruth was in juni 2010 in Nederland op bezoek bij Kerk in Actie en bij het bestuur van de Vrouwensynode. Dit interview vond plaats vlak voor de grote overstromingen in Pakistan. Daardoor kon de uiteindelijke tekst niet meer door haar worden gecontroleerd.*

— Wilbert van Saane is lid van de redactie van *TussenRuimte*.

Lichamen van Christus

Hoe kunnen we nog spreken van lichamen als tempels van de Heilige Geest, gemaakt naar het beeld van God, de wereld als lichaam van God en de kerk als lichaam van Christus? Deze religieuze en theologische beelden die we gewend zijn te horen, sluiten niet aan op de verhalen die ik lees over vrouwen en hun lichamen en de rol die religie in hun levens speelt.

In de christelijke theologie komt de notie lichaam vooral naar voren in uitdrukkingen als: de kerk als het lichaam van Christus, het lichaam als de tempel van de Heilige Geest, het heelal als lichaam van God, het voor ons gebroken lichaam van Christus, het geschapen zijn van mannen en vrouwen naar het beeld van God. Als we al deze uitdrukkingen op een rij zetten, blijkt het lichaam een belangrijke en zelfs positieve rol te spelen in de theologie. De vraag is echter of het hier om een verwijzing naar echte lichamen gaat of enkel om een mystificatie, die geen relatie heeft met de concrete ervaring van lichamelijkheid door mannen en vrouwen en de manier waarop beiden hun lichamelijkheid binnen diezelfde theologie kunnen beleven.

Eva en Maria

Als feministische theologe is het niet makkelijk om de realiteiten waarin met name vrouwen zich bevinden te verbinden met deze uitdrukkingen. De theologische statements worden meestal goedbedoeld ingezet als metaforen, om te tonen dat er een innige verbondenheid is tussen het goddelijke en het menselijke, en dat we een theologie hebben die het lichaam recht doet.
Maar we hebben ook allen weet van de zeer ambivalente manier waarop in de theologie is omgegaan met lichamelijkheid en met name het lichaam van vrouwen. Binnen de katholieke theologie, religiositeit en spiritualiteit functioneerden lange tijd twee rolmodellen, waarin de ambivalentie ten aanzien van het vrouwelijk lichaam scherp naar voren kwam: Eva, de verleidster en Maria, maagd en moeder. In beide modellen is lichamelijkheid van vrouwen beperkt tot haar seksualiteit (verleidster of maagd) en de daaraan gekoppelde reproductie (moeder). Deze beide modellen duiken nog regelmatig op, zowel in de seculiere manier waarop het vrouwelijk lichaam wordt voorgesteld, alsook in de manier waarop nog regelmatig, met name in de Rooms-Katholieke Kerk, de rol van vrouwen wordt opgepoetst.

Los van deze religieuze realiteit, is het noodzakelijk kritische aandacht te geven aan de positie van vele vrouwen, zowel op lokaal als op globaal niveau, om vervolgens een kritische houding op te bouwen tot de gangbare theologische modellen.
Vooraf dient ook vermeld dat de ambivalentie van omgaan met het lichaam in religie niet het privilege is van het christendom. De meeste godsdiensten blijven tot op de dag van vandaag worstelen met het spanningsveld van lichaam en geest (christendom), lijden en onthechting (boeddhisme), de doem van de eeuwige terugkeer in een ander lichaam (hindoeïsme). De lichamen van vrouwen en met name donkergekleurde vrouwen zijn steeds de meest suspecte.

Vrouwenarbeid

Globaal gezien wordt op deze planeet nog steeds ongeveer 65 procent van de arbeid verricht door vrouwen. Onder arbeid wordt de betaalde én onbetaalde arbeid verstaan: dat betekent alle arbeid die bijdraagt aan het overleven en leven van mensen van de meest basale behoeften tot de meest luxueuze bezittingen: voedsel, kleding, zorg voor het dagelijkse overleven, onderkomen, en verdere luxe goederen die het leven en overleven aangenamer maken.
Volgens een aantal bronnen van Verenigde Naties gaat echter mondiaal maar tien tot twintig procent van de salarissen voor gedane arbeid naar vrouwen. Er is duidelijk een grote kloof tussen het functioneren van de arbeidseconomie en de markteconomie waar het gaat om de inzet van lichamen van vrouwen.

Schets op 'eilandformaat'

In bepaalde landen lijken op het eerste gezicht de verhoudingen volledig anders te liggen. Een kritische blik openbaart echter wat er werkelijk aan de hand is.
Het Aziatische eiland Sri Lanka haalt het gros van zijn buitenlandse valuta die de export- en importmogelijkheid voor het land bepaalt, volledig uit drie vormen van arbeid die voor meer dan 90 procent wordt verricht door vrouwen.
De theeplantages zorgen nog steeds voor het grootste exportproduct van het eiland, de Ceylonthee. De pluk van deze thee gebeurt handmatig door vrouwen op plantages met zeer slechte arbeidsomstandigheden. Vele plantages zijn op zichzelf draaiende, afgesloten gemeenschappen, waar gebrek is aan water, medische voorzieningen en toegang tot educatie.
Uitgebreide vrijhandelszones van internationale bedrijven van met name textiel- en kledingfabricage zijn een tweede belangrijke factor op het eiland. Deze fabrieken draaien op arbeid van meestal jonge vrouwen uit de verderweg gelegen dorpen. Ook hier zijn de arbeidsomstandigheden zeer basaal, er is zware restrictie op gemeenschapsvorming en vakbond en het werk leidt

Mondiaal gaat maar tien tot twintig procent van de salarissen voor gedane arbeid naar vrouwen.

binnen een periode van een tiental jaren tot lichamelijke beperkingen, zowel door de monotonie als door de lichamelijke belasting. De producten worden verscheept naar de westerse landen.
Oudere vrouwen, moeders van gezinnen, trekken massaal naar het Midden-Oosten om te werken als hulp in de huishouding van rijke Arabische gezinnen (het gaat om een aantal van meer dan 700.000 op een bevolking van 19 miljoen). Deze arbeid zorgt voor de grootste inkomsten van het land, en houden grotendeels de economie van het eiland in stand. De omstandigheden waarin deze vrouwen werken zijn ook zeer slecht, de rapporten over mishandelingen, verkrachtingen tot zelfs overlijden zijn legio. De ontwrichting van gezinnen waar vrouwen soms vijf jaar lang afwezig zijn, heeft een grote impact in een land waar reeds vele gezinnen vernietigd zijn door de burgeroorlog, waarin in de afgelopen twintig jaar meer dan 80.000 mensen sneuvelden.
Het is duidelijk dat vrouwen ingezet worden afhankelijk van lichamelijk bepaalde kenmerken: op de theeplantages gaat het om Indische Tamils, die de laagste etnische groep vormen in de samenleving; jonge en krachtige, hardwerkende vrouwen werken in de vrijhandelszones; ervaren huishoudsters en moeders en weduwen in het Midden-Oosten. Lichamen van vrouwen draaien als geoliede raders in het economisch systeem dat buitenlandse valuta nodig heeft om een decennialange burgeroorlog te kunnen financieren. Hebben die vrouwen dan geen andere keuze? Het bovengenoemde werk is de enige mogelijkheid om grote armoede enigszins te beheersen in een uiteenvallende samenleving. Deze schets in 'eilandformaat' is prototypisch voor wat op wereldschaal gebeurt.

Gereduceerd tot gebruiksvoorwerpen

Dit eenentwintigste-eeuwse plaatje is een eigentijdse vorm van een nog extremere vorm van uitbuiting en bezetting van lichamen van vrouwen in een eerdere vorm van globalisering, namelijk de koloniale periode met zijn slavernij en roof van grondstoffen.
Als op dit ogenblik in Brazilië in de Portugese taal meer dan 35 verschillende woorden bestaan om alle nuances van wit tot zwart aan te geven in de kleur van de huid, dan is dat een interessant linguïstisch fenomeen. Maar het laat op de eerste plaats zien hoe door generaties van verkrachtingen en daarbij horende zwangerschappen (een situatie in zowel Noord- als Zuid-Amerika) de lichamen van vrouwen gereduceerd werden tot gebruiksvoorwerpen. Vrouwelijke lichamen werden ingezet als surrogaat ter vervanging van het werk van blanke vrouwen en zwarte mannen: opvoeding van de witte kinderen door de zwarte nanny, verplicht slapen van zwarte vrouwen met de witte man om meer slaven te produceren en de witte vrouw te sparen, zwarte vrouwen die hetzelfde harde werk op de plantages doen als de zwarte mannen.

Lichamen van vrouwen draaien als geoliede raders in het economisch systeem

De lichamen van inheemse volkeren werden ingezet voor te zware arbeid en blootgesteld aan westerse ziekten waartegen ze geen immuniteit konden opbouwen. Miljoenen stierven en werden vervangen door de miljoenen slaven geïmporteerd vanuit Afrika.
De lichamen van met name gekleurde vrouwen zijn in verleden en heden op de eerste plaats ingezet voor het ontwikkelen van economieën die ten goede kwamen aan hoofdzakelijk witte groepen mannen en vrouwen. De zwarte theologe Delores Williams verbindt meermalen de ontering van de lichamen van zwarte mensen in slavernij met de ontwijding en uitbuiting van de natuur, als twee elementen van dezelfde koloniale en imperialistische beweging.
De gegevens over deze koloniale periode en de gevolgen voor de positie van zwarte mannen en vrouwen in vele armere delen van de Verenigde Staten en Latijns-Amerika en de verwoesting van het land, de roof van grondstoffen en vernietiging van de natuur in een zich christelijk noemend continent, waar kolonisering en slavernij werden beoefend door kolonisatoren en religieuze congregaties, stellen ernstige vragen bij de werkbaarheid en plausibiliteit van onze hoger geciteerde theologische lichaamsbegrippen.

Theologische metaforen

Hoe kunnen we in deze vroegere en hedendaagse contexten nog spreken van lichamen als tempels van de Heilige Geest, gemaakt naar het beeld van God, de wereld als lichaam van God en de kerk als lichaam van Christus? Over welke lichamen gaat het in deze uitdrukkingen?
Gezien christendom, kolonisering en neoliberale politiek en hun gevolgen voor de omgang met lichamen van vooral gekleurde mensen, rijst de vraag hoe we theologisch verder kunnen met dergelijke beelden, zodat de feitelijke materialiteit van geschonden en misbruikte lichamen niet uit het blikveld verdwijnen.
De theologische lichaamsmetaforen spreken telkens over 'één' lichaam, waardoor de complexiteit van verschijningen en posities en onderlinge verhoudingen van lichamen tegenover elkaar onzichtbaar worden gemaakt. Maar het is juist in de diversiteit dat de onderdrukking, uitbuiting en schending gebeurt.

De vele lichamen

De uitdrukking 'kerk als lichaam van Christus' heeft steeds gefunctioneerd als een uitsluitende metafoor: ze richt zich enkel op gelovigen, de wereld, de kosmos en de natuur worden buitengesloten. Toch kan een contextuele benadering van het concrete lichaam van Christus/Jezus ons verder brengen om lichamelijkheid theologisch en praktisch te herdefiniëren.
De zwarte theologe Shawn Copeland benadrukt de noodzaak de incarnatie ten volle te doordenken als de weg om een andere manier van omgaan met het lichaam in de theologie mogelijk te maken. Hiertoe geeft ze aandacht aan het concrete, contextuele lichaam van Jezus als een lichaam dat gemarkeerd is door ras, gender, cultuur, religie, politiek. In zijn lichaam kende Christus/Jezus de vluchtelingenstatus, bezetting en kolonisatie, sociale en politieke controle. Als een praktiserende jood, leefde hij in een land bepaald door Romeinse politieke, militaire en economische macht. Levend in Galilea, bevond hij zich in een grensgebied van voortdurende strijd en rebellie tegen deze macht.
In die context droeg hij zijn boodschap uit, waar de gebroken, blinde, lamme, zieke lichamen van boeren, vissers, economische en politieke vluchtelingen, sociaal en religieus gemarginaliseerden streden om herkenning, en genezing konden vinden in een helende aanraking en groeiend verlangen en hoop op een ander koninkrijk. Niet enkel de individuele mens werd geheeld, maar het dorp, de hele gemeenschap werd losgemaakt van de demonische elementen die groepen in hun macht hielden. Van toehoorders en volgelingen werd persoonlijke bekering gevraagd in nieuwe lichamelijke praktijken van solidariteit. Een herlezing van het concrete lichaam van Christus/Jezus en de concrete

lichamen waarmee hij zich verhield, kan de mystificatie weghalen waarbinnen de metafoor van de kerk het lichaam van Christus heeft opgesloten. Tegelijkertijd kunnen de gebroken lichamen van gekoloniseerde, gekleurde mensen herrijzen, tezamen met een hernieuwde aandacht voor de uitgebuite aarde ten gevolge van voortdurende machtsvorming.

Lichamelijke wijsheid

Maar er is meer: gekleurde en uitgebuite lichamen, in een periode van politieke kolonisatie, neoliberale globalisering en seksuele onderwerping en misbruik, zijn ook dragers van gevaarlijke kennis en wijsheid. De vele vormen van overleven, 'het maken van een weg waar geen uitweg leek', liggen diep opgeslagen in de geschiedenis van al deze lichamen. Het luisteren naar deze wijsheid en verborgen kennis opent horizonten van een ongekende pluraliteit van verzet, die het verlangen naar een andere wereld in harmonieuze relaties van lichamen, en lichamen verbonden met de natuur en haar meest basale voedende kracht, zichtbaar kan maken.
Deze veelvoudige verrijzenis van de wijsheid van gebroken, meestal gekleurde lichamen, de kennis om te overleven waar geen leven is, weerspiegelt het verlangen naar het andere rijk, voorbij kolonisering en neoliberale economie. Deze veelvoud aan lichamen van Christus/Jezus doorbreekt grenzen van religie, cultuur, ras, klas en sekse. Ze vormen de volle incarnatie van het goddelijke in verzet en genade, niet gelimiteerd maar gedragen door een kritische reflectie op de vele namen en uitingen, waarin dat goddelijke zich over de hele wereld heeft gemanifesteerd.

Literatuur

– S. Mc Fague, *Het lichaam van God. Een ecologische theologie,* Zoetermeer, 1997.
– M. Shawn Copeland, *Enfleshing Freedom, Body, Race and Being*, Minneapolis: Fortress Press, 2010.
– D. Williams, 'Sin, Nature and Black Women's Bodies', in: C. J. Adams (ed.), *Ecofeminism and the Sacred,* New York, 1993, 24-29.

— Prof. dr. Lieve Troch is hoogleraar Feministische Studies in Religiewetenschappen aan de Methodistische Universiteit te São Paulo, Brazilië en docente Religie en Cultuurtheorie aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.

De wedergeboorte van een kerk

In de vorige aflevering van *TussenRuimte* vertelde ik reeds over de Heilig Land Stichting. Nu mag ik melden dat de restauratie van een van de grote monumenten van het complex, namelijk de Cenakelkerk, is voltooid. De kerk is gebouwd in 1913-1915 naar ontwerp van architect Jan Stuyt en ingericht door beeldend kunstenaar Piet Gerrits tussen 1921 en 1932.
Je betreedt de kerk via het westportaal, dat geflankeerd wordt door twee slanke, hoge klokkentorens. Op de bovenverdieping bevindt zich een loggia met een mozaïekvoorstelling van het Cenakel of Laatste Avondmaal. Je komt in het achtzijdige schip, bekroond door een koepel. Aan beide zijden van het schip bevinden zich drie cirkelvormige kapellen. Het koor is rechthoekig en wordt afgesloten door een halfronde absis.
Het heilige getal drie zie je overal terug: in de drie toegangsdeuren, de drie bogen naar het schip, de drie doorgangen naar de zijkapellen. Deze getallensymboliek verwijst naar het nieuwe Jeruzalem uit de Openbaring van Johannes.
Het interieur, volledig voorzien van mozaïeken en wandschilderingen, is een feest van warme kleuren, die de verspreiding van het woord van Christus na zijn dood, verbeelden.
Het kan geen toeval zijn dat de Cenakelkerk weer opengaat in de kerstperiode. De geboorte van Christus was immers de eerste stap in het verhaal dat uitgebeeld wordt in de Cenakelkerk: de verlossing van de mensheid door de komst van de Messias. De cirkel is rond.

— Rita Keymeulen is conservator van Museumpark Orientalis.

In augustus en september 2010 werd er in media en tijdens bijeenkomsten gediscussieerd over ontwikkelingssamenwerking en missiologie. Een aantal impressies daarvan volgt hieronder.

Een ander soort ontwikkelingshulp

'Als de wereld verandert, moet ontwikkelingshulp ook anders', kopte *Trouw* op 18 augustus 2010. Sandra van Beest, Karien van Gennip, Herman Wijffels en René Grotenhuis signaleerden drie grote veranderingen in het landschap van de ontwikkelingssamenwerking. Allereerst is de indeling van de wereld in Noord (rijk) en Zuid (arm) niet langer relevant. In Nairobi, La Paz en Londen: overal is een welvarende elite ontstaan die leeft in schrille tegenstelling tot bewoners van sloppenwijken. Een tweede verandering betreft het vraagstuk van de 'global common goods'. Vragen rond klimaat, migratie, voedsel, water, veiligheid, grondstoffen staan op de ontwikkelingsagenda. Ten derde is het ontwikkelingsproces een zaak geworden van een waaier aan belanghebbenden. De gedachte dat ontwikkeling zich afspeelt in een overzichtelijk kader van een donor en een ontvanger die met elkaar bestedingen en resultaten controleren, is niet meer van deze tijd. Bedrijven, maatschappelijke organisaties, multilaterale regelgevers, toezichthouders, adviseurs: iedereen speelt een rol in het grote geheel.

Waar blijft de bescherming van de minderheden?

Op 10 september 2010 gaf professor Bas de Gaay Fortman een afscheidscollege als hoogleraar politieke economie van de rechten van de mens. Met zijn afscheidsrede 'Minderheden: een majeure misvatting?' benadrukte hij het falen van de internationale rechtsorde in de bescherming van minderheden.
De Gaay Fortman stelde dat het probleem in de bescherming van minderheden ligt bij misbruik van de macht en in het tekortschieten van de internationale rechtsorde. Hij wees erop dat er geen internationaal hof van de rechten van de mens bestaat, en dat de rechten van minderheden dus worden ingevuld door nationale staten zelf. In sommige landen gaat dat goed, bijvoorbeeld in Macedonië. De Albanese minderheid in dat land werd na een conflict, waarbij Max van der Stoel (Hoge Commissaris van Nationale Minderheden van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa) bemiddelde, grondwettelijk beschermd. Maar Macedonië is een uitzondering. 'In feite vertonen staten juist eerder de neiging de rechten van de meerderheid grondwettelijk vast te leggen', zo stelt de hoogleraar.Hij is weinig optimistisch over het perspectief dat het internationale mensenrechtenproject biedt aan minderheden. Dit komt vooral door het ontbreken van een bovenstatelijk toe-

zicht dat juridisch bindende middelen tot zijn beschikking heeft, en het gebrek aan nauwe samenwerking binnen de Verenigde Naties. 'Waar het om gaat is de bescherming van hele groepen mensen tegen misbruik van dominante machtsposities. Bij de uitvoering van de beschavingsopdracht kan worden uitgegaan van de internationale verantwoordelijkheden verbonden met de recent benadrukte keerzijde van nationale soevereiniteit: de zogenaamde Responsibility to Protect.' Daarbij pleit De Gaay Fortman voor de creatie van een 'Onderraad' van de Veiligheidsraad: een Subcouncil van de Responsability to Protect'.

Bron: Selma Zijlstra, *ViceVersa*, vakblad over ontwikkelingssamenwerking

Zending afhankelijk van overheid

Op diezelfde vrijdagmiddag 10 september 2010 werd een nieuw boek over zending gepresenteerd: *Als uw leerlingen tussen de volken*. Er was nogal wat te doen over deze publicatie. Redacteuren Jaap Breetveld – missioloog en oud-zendingsarts – en antropoloog Quarles van Ufford werkten in het verleden namens de Nederlandse Hervormde Kerk in de zending. Maar, stellen zij, in de huidige Protestantse Kerk in Nederland wordt nauwelijks nog aan zending gedaan, en het buitenlandbeleid van de PKN beperkt zich goeddeels tot (diaconale) hulpverlening en ontwikkelingssamenwerking.
De oorzaken: in de PKN zijn zending en hulpverlening (diaconaat) samengevoegd in Kerk in Actie, die nauw samenwerkt met de door de overheid gesubsidieerde ICCO. Het heeft, volgens de auteurs, gezorgd voor een bedrijfsmatige aanpak. Daarbij zijn de managers met de kerk op de loop gegaan.
Van Ufford: 'In het midden van de vorige eeuw heeft de protestantse zending een heroriëntatie doorgemaakt: het moest niet meer gaan om een koloniale expansie van de eigen kerk, maar om gelijkwaardigheid, om een houding van luisteren.' Maar in het huidige beleid van de PKN steekt de oude koloniale houding toch weer de kop op. 'Partners zijn nu 'doelgroep' geworden, afnemers van ons beleid. Dat is terugvallen in oude gewoonten: de verhouding is niet gelijkwaardig meer.'
Rommie Nauta, hoofd van het programma Zending van Kerk in Actie, wees erop dat de taken duidelijk gescheiden zijn. 'Wij maken een onderscheid tussen diaconaat en zending: op diaconaal vlak werken we samen ICCO, maar projecten met een missionair karakter vallen volledig onder beheer van de afdeling Zending. Over die projecten leggen wij geen verantwoording af aan de overheid, maar aan de dienstenorganisatie van de PKN. Die rapporteert aan de synode van de kerk. Er zijn duidelijke regels voor de verantwoording van het geld dat wij besteden. Logisch, want dat wordt opgebracht door lokale gemeentes en je moet goed kunnen aangeven hoe je het besteedt.'

Het oude verschil tussen zending en diaconaat

Het onderscheid tussen diaconaat en zendingswerk gaat terug op een oude discussie, zegt Anton Houtepen, emeritus hoogleraar oecumenica en interculturele theologie aan de Universiteit Utrecht. 'Al in het prilste begin van de kerk wordt erover getwist. In Handelingen 6 worden dienaren, 'diakenen', aangesteld om de zorg voor de weduwen op zich te nemen, zodat de leiders van de kerk zich helemaal kunnen richten op de verkondiging van het woord.' Geruzie over dit onderwerp bleef kerken parten spelen. In de loop van de jaren negentig van de vorige eeuw hebben veel kerken – niet alleen de protestantse, maar ook de katholieke – ontwikkelingshulp en zending organisatorisch uit elkaar gehaald, aldus Houtepen. 'Die trend is verstandig geweest, het werkt goed in de praktijk. Ik vind het geen artificieel onderscheid.'
Een omslag van denken in het protestantse buitenlandbeleid merkt Houtepen niet zo.

Een ander soort zending

Wout van Laar reageerde op 10 september 2010 op persoonlijke titel: 'De zaken die van vandaag aan de orde komen, mogen wij niet versmallen tot de vraag naar de relatie Kerk in Actie-ICCO, of tot de nu wel uitgekauwde discussie over de verhouding tussen zending en diaconaat. De crisis waarmee wij te maken hebben, is breder en dieper. Zij raakt niet alleen de PKN, maar heel de oecumenische beweging waarvan zij deel uitmaakt. De vraag die gesteld moet worden, is: in hoeverre weten de kerken in het Westen in te spelen op de onomkeerbare verschuivingen binnen het wereldchristendom, nu het zwaartepunt van de kerk zich definitief heeft verplaatst naar het zuidelijk halfrond? Mijn stelling luidt: De moderne zendingsbeweging heeft veel betekend, maar is voorbij.
De verhoudingen binnen een niet-westerse wereldkerk zijn grondig gewijzigd. Zending gaat niet langer van noord naar zuid, maar vooral van zuid naar noord en van zuid naar zuid. Anderen zetten de toon en gaan steeds meer de agenda bepalen.
Er is een omslag nodig: meerderheidsdenken opgeven, leren getuigen vanuit een *minderheids*positie. De weg van de Gekruisigde staat haaks op machtsdenken. Wie zich laat meetrekken in het wonderlijke spoor van de Geest ontdekt dat efficiency en succes maar heel betrekkelijke graadmeters zijn. De wijze waarop het evangelie over de wereld gaat toont aan dat Gods strategie gebruikmaakt van zwakke en kwetsbare mensen. Het thema *mission and power* kwam opvallend vaak terug in de papers en discussies rond de eeuwviering van Edinburgh 1910. Het is nog maar de vraag of er sinds 1910 bij de westerse partners wezenlijk iets is veranderd in de omgang met macht en geld.'

Religie en ontwikkelingssamenwerking

Onder de titel 'Onbemind en onbegrepen?' organiseerde Lux-Nijmegen en de Eduardo Frei Stichting (CDA) een debat over de factor religie in ontwikkelingssamenwerking. Wil ontwikkelingshulp effectief kunnen zijn, dan is het volgens sommigen essentieel om kennis te hebben van religie en verschillende religieuze overtuigingen. Bovendien bieden religieuze organisaties ter plaatse vaak de meest geschikte middelen voor het ontvangen van hulp.
Anderen stellen daarentegen dat religie ook een remmende werking kan hebben op ontwikkeling en armoedebestrijding. Religieuze opvattingen over de familie, keuzevrijheid van vrouwen, armoede en gezondheid verschillen vaak per land en per religieuze overtuiging. Het conservatisme van het Vaticaan, sommige islamitische groeperingen en de Verenigde Staten ten opzichte van het hiv/aids-vraagstuk – maar ook ten opzichte van de positie van vrouwen – zijn geen geheim. Zo bekeken is de rol van religie in het internationale ontwikkelingsbeleid op zijn best ambigu te noemen.

Charter for Compassion-dag

Een wereld met meer compassie en minder conflicten. Dat is de inzet van het Charter for Compassion (C4C) dat in 2009 op initiatief van de Britse schrijfster Karen Armstrong werd gelanceerd. Een jaar na deze wereldpremière organiseerde het Mozeshuis een symposium over hoe compassie wereldwijd en in Nederland concreet in de praktijk wordt gebracht.
De Nederlandse C4C-kerngroep presenteerde zijn (campagne)plannen.

En een catechismus voor compassie

Het woord Compassie dook ook op in de Catechismus van de Compassie, een catechismus van vrijzinnige kerken. De Algemene Doopsgezinde Sociëteit, de Remonstrantse Broederschap, de Vrijzinnige geloofsgemeenschap NPB en de Vereniging van Vrijzinnige Protestanten, met als partners Nieuwwij en de IKON, presenteerden deze catechismus op 18 september 2010. Volgens de opstellers moet de catechismus tot de basisuitrusting van Tweede Kamerleden behoren. De Europese cultuur stoelt op een aantal kernbegrippen zoals vrijheid, gelijkheid, broederschap, verzoening en vooral compassie. Christiane Berkvens-Stevelinck en Ad Alblas hebben twaalf van deze begrippen uitgekozen en werkten deze uit in het boek, *Uit de kunst. Catechismus van de compassie*, uitgeverij Skandalon.

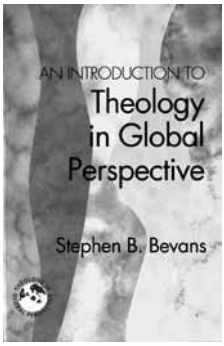

Stephen B. Bevans, *An Introduction to Theology in Global Perspective*, Maryknoll, New York: Orbis Books, 2009, ISBN 978 15 707 5852 2, 384 bladzijden, € 29,99

Met zijn 'Inleiding in de theologie in mondiaal perspectief' bekroont Stephen Bevans een hele reeks van leer- en tekstboeken, die hij zelf heeft (mede)geschreven of uitgegeven. Het boek is gebaseerd op zijn colleges, die hij al als missionaris in de Filippijnen en later als hoogleraar voor 'theologie en cultuur' aan Catholic Theological Union in Chicago heeft gegeven. Bevans bouwt met deze inleiding bruggen tussen missiologische vraagstukken en de traditionele systematische theologie. Hij arrangeert zijn materiaal in vier delen: over de natuur, de ecclesiologische locatie, methodiek en geschiedenis van de theologie.

In het onderdeel over methodiek onderbouwt Bevans, met behulp van de door hem ontwikkelde 'Modellen van contextuele theologie', zijn centrale these dat theologie altijd contextueel is. De auteur wijkt daarbij af van de algemeen geaccepteerde indeling in twee grote scholen van de bevrijdings- en de inculturatie en dialoogtheologieën en de latere thematische uitbreidingen (gender, ecologie en etnische identiteit).

Ook al citeert Bevans voortdurend theologen uit het globale zuiden, toch wijdt hij aan de theologische ontwikkelingen in Afrika, Azië en Latijns-Amerika slechts enkele heel summiere bladzijden aan het einde van het boek. Meer dan 'name dropping' blijft er niet van over. Hij laat de kans lopen hun betekenis aan te tonen voor de transformatie van de systematische theologie in de eenentwintigste eeuw. Bevans' boek blijft dus een degelijke inleiding in de traditionele katholieke theologie in de geest van het Tweede Vaticaans Concilie. Dat is in het katholieke landschap van vandaag wel weer een prestatie.

— Volker Küster, hoogleraar Crossculturele theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Kampen

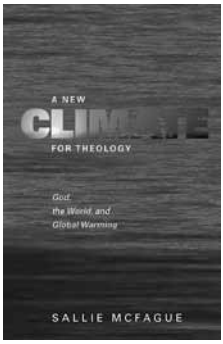

Sallie McFague, *A New Climate for Theology: God, the World, and Global Warming*, Minneapolis: Fortress Press, 2008, ISBN 978 08 006 6271 4, 198 bladzijden, € 19,99

Over de ecologische crisis en in het bijzonder de 'verhitting' van de planeet aarde bestaat overvloedige literatuur, maar de theologie houdt zich veelal afzijdig. De protestantse Noord-Amerikaanse theologe Sallie McFague behoort als een vooraanstaande vertegenwoordigster van het 'ecofeminisme' tot de uitzonderingen.
Wat zijn de oorzaken van de relatieve onverschilligheid jegens de 'natuur', en waar vinden we in de apotheek van onze eigen traditie het tegengif? In haar meest recente boek vinden we de weerslag van het gesprek tussen natuurwetenschappen, ecologische beweging en theologie. In het Westen gold de aandacht van de theologie vanouds de tegenstellingen van natuur versus het bovennatuurlijke en van geschiedenis versus kosmos. Hoe kunnen we die tegenstellingen overkomen? Eén antwoord is de theologie van het proces; een andere strategie binnen het ecofeminisme is de gedeeltelijke aanvaarding van neo-heidense beelden (de aarde als Gaia).
De inzet van SallieMcFague is anders: zij gaat na hoe wij ons milieu zouden behandelen als wij de wereld als het lichaam van God beschouwden. Wij zouden zorg dragen voor de wereld en voor alle levende wezens, in plaats van tomeloos te consumeren, te vervuilen en te bederven. McFague heeft ook oog voor de wezenlijke rol van liturgie en gebed, want een christin is niet alleen een activiste. Zij ontwerpt een ecologie voor de (grote) stad; pleit voor het leren handelen in gemeenschap, als netwerk, in solidariteit met de armen. De omvang van de crisis kan verlammen, vandaar dat de schrijfster eindigt met een appèl aan de Heilige Geest, die geen 'eco-wanhoop' kan velen, en aan het geloof in de goedheid van God, die de Schepping voortdurend liefheeft. Een heel waardevol boek!

— Anne Marie Reijnen, hoogleraar Dogmatiek, Faculteit Protestantse Godgeleerdheid Brussel

Jan A.B. Jongeneel, Nieke K. Atmadja-Hadinoto en Freek Visser (redactie), *Verbeelden en vergelijken: Niet-westerse migranten en hun kerken veertig keer in beeld*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2010, ISBN 978 90 239 2548 4, 115 bladzijden, € 19,90

Ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan heeft het bestuur van de Stichting Zonneweelde besloten tot het uitgeven van een prachtig, kleurrijk boek over de zichtbare aanwezigheid van niet-westerse migranten en hun kerken sinds de zeventiende eeuw. Bij het samenstellen van het boek is nauw samengewerkt met SKIN, een organisatie voor migrantenkerken in Nederland.
Het boek begint met een schets van de ontwikkelingen in de tijd waarin de afbeeldingen ontstaan zijn. Dit historische overzicht begint in de zeventiende eeuw en loopt via het kolonialisme naar de migratiestroom die ontstaan is na de Tweede Wereldoorlog.
Daarna volgen de veertig beelden met beschrijvingen, onderverdeeld in drie delen. Het eerste deel gaat over de verschillende kerken: de oriëntaalse orthodoxie, het rooms-katholicisme en het protestantisme. Vervolgens komen diverse kunstenaars aan het woord over thema's ontleend aan de Bijbel. Het laatste deel is een verzamelrubriek en beschrijft de dienstverlenende instanties en koepels die zich ingezet hebben voor niet-westerse migranten en hun kerken.
Vooral het middenstuk over de kunstenaars spreekt mij erg aan. Bijzonder zijn de twee collectieve stukken die te vinden zijn op pagina 95 en 97. Vooral de diepblauwe zeefdruk op pagina 95 valt op. Deze is gemaakt door een groep mannen in een gevangenis. De zeefdruk geeft aan hoe de kerk kan fungeren als foerageerplek voor 'vreemde vogels' op doorreis. Een plek om tot rust te komen en geestelijk voedsel op te doen, om daarna door te vliegen, waarheen dan ook.
Zo heeft iedere kunstenaar zijn eigen verhaal. Door de verhalen van de kunstenaars en hun werk komen bovendien ook de verhalen van hun gemeenschappen en hun kerken in beeld. Dit is een uniek boek dat de culturele rijkdom van de kerk in Nederland op verrassende wijze laat zien.

— Mari-Joke Veenboer, redacteur Missie-Zendingskalender

Martha Frederiks, *Vorstinnen, verleidsters en vriendinnen van God. Islamitische verhalen over vrouwen in Bijbel en Koran*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2010, ISBN 978 90 211 4242 5, 163 bladzijden, € 16,00

In dit boek worden islamitische verhalen over vrouwen in de Bijbel en de Koran met elkaar vergeleken, aldus de ondertitel. Helemaal dekt de vlag de lading niet, want over Mevrouw Noach en de echtgenote van de farao meldt de Bijbel niets. Zeven vrouwen passeren de revue, van Eva tot Maria. Beschreven wordt wat over de betreffende vrouw in Bijbel en Koran staat, maar ook hoe de latere islamitische traditie met die verhalen is omgegaan, deze heeft aangevuld en zich erdoor heeft laten inspireren.
Wat helder wordt, is dat er een grote wederzijdse verbondenheid en verwevenheid is tussen de joodse, christelijke en islamitische traditie, maar dat tegelijk de verschillende tradities op een heel eigen wijze met het materiaal zijn omgegaan. Zo is de islamitische kijk op de vrouw van Potifar aanmerkelijk milder dan de christelijke visie op haar. Wat mij betreft het meest intrigerend, is de traditie rond de koningin van Seba en de ambivalentie die rondom haar persoon hangt: een invloedrijke, onafhankelijk en intelligente vrouw, zou een emancipatorisch rolmodel kunnen zijn. Maar de latere traditie kleurt de korantekst dan toch weer zodanig in, dat dat niet gebeurt.
Frederiks maakt duidelijk dat de rol van vrouwen in de islam veelzijdiger is dan de islamitische wetgeving doet vermoeden. Voor wie hier meer van wil weten, juist met het oog op het te voeren gesprek over de positie van moslimvrouwen, is dit boek een aanrader. En verder is het gewoon een heerlijk, goed leesbaar boek. De verhalen zijn sappig, verrassend en soms uitgesproken humoristisch. Zo heb ik via de koningin van Seba weer wat geleerd over de uitvinding van de ontharingscrème...

— Nelly van Kampen-Boot, predikant in de Protestantse Gemeente van Pijnacker en voorzitter van de Nederlandse Zendingsraad

Indiase Jezusfilms: *Karuna Mayudu / Daya Sagar*

Enkele maanden geleden verscheen in verschillende media het bericht dat een Indiase regisseur werkt aan een grootschalige film over Jezus' kinderjaren. Hij heeft een budget van 23 miljoen euro en wil zelfs opnamen maken in Jeruzalem. Maar al in 1976 werd in India een Jezusfilm gemaakt, en daarna volgden er nog enkele. Eén film werd echter heel bekend, *Karuna Mayudu* (Man met compassie). Bijna 120 miljoen mensen hebben deze film inmiddels gezien en daarmee staat hij in het geheel van de Jezusfilms, wat het hoogste aantal kijkers betreft, in de wereld op de vijfde plaats. Mel Gibsons *The Passion of the Christ* staat op de eerste plaats.

Net als in elke andere Bollywoodfilm werd in *Man met compassie* ook gezongen en gedanst. De zakenman Vijaya Chander trad op als regisseur en speelde zelf de rol van Jezus. Omdat de film werd gemaakt in Hyderabad, was de taal waarin hij werd gemaakt Telugu. Maar in 1981 kwam er een versie uit in het Hindi, een taal die gesproken wordt door ongeveer een derde van alle Indiërs. De titel van deze versie was *Daya Sagar* (Oceaan van genade). Het duurde even, maar in de loop van de jaren negentig begon de film meer bekendheid te krijgen. Hij werd zelfs in afleveringen op een Indiase televisiezender vertoond.

Een van de belangrijkste scènes in de film is Jezus' gang naar het kruis. Terwijl hij voortdurend zweepslagen krijgt en klaaglijk bezongen wordt hoeveel hij moet lijden, gaat hij, op het laatst zelfs met bloedende voeten, naar Golgotha. Een spoor van bloedige voetafdrukken laat zien hoeveel deze goddelijke mens voor de mensheid over heeft. *Oceaan van genade* groeide uit tot een sprekend voorbeeld van hoe het geloof in India door christenen wordt beleefd.

— Freek L. Bakker, docent interculturele theologie, hindoeïsme en boeddhisme aan het Departement Theologie van de Universiteit Utrecht

Amanda Strydom
Kerse Teen Die Donker
Zimbraz Records 2008
EAN 8712618 303221
€ 19,99

En toen was daar Amanda Strydom met *Kerse Teen Die Donker*.
Het duurt heel even voor ik het Zuid-Afrikaans doorheb, maar dan is het gebeurd: ik ben ontroerd, geraakt, ontwapend en verwarmd. Het komt zelden voor, maar wij zangers weten dat het kan: muziek kan mensen verbinden en dat is precies wat bij het luisteren naar deze cd met mij gebeurt. Ik voel me thuis bij deze Zuid-Afrikaanse vrouw. Ik heb haar nog nooit gezien, maar ik herken haar en ik ben verwant aan al die andere mensen die haar muziek in het hart dragen.

Hoe dat komt? Ik doe een poging. Haar teksten zijn van een grote fijnzinnigheid. Ze weet wat leven betekent. Nooit is ze bitter, wel heel duidelijk, over bijvoorbeeld 'Die eerste seerkry' (Het eerste liefdesverdriet): 'Ons almal moet die paadjie loop. Die hart word eers met vuur gedoop.' Nog een andere mooie: 'Vandag is het mooiweer en warm. Vandag is het leven een lied. Voel die son op jou skyn, laat die sorge verdwyn. Want dis mooiweer en warm by my'. Kan het guller? Een couplet uit haar 'Pelgrimsgebed': 'Moeder God U ken my waan. My ego en my regopstaan. Die drake waarteen ek bly weg. U wys my altyd weer die weg.'
Er is prettig veel variatie op de cd. Ballads wisselen af met rock, dan wat blues. Haar stem klinkt niet gecultiveerd en ze heeft de gave om te spelen met kleur en expressie. En dan dat rafeltje... heerlijk.
Ik ben weg van deze vrouw en haar muziek, die zoveel ruimte in haar hart heeft en dat weet om te zetten in muziek. Ze hoopt 'dat *Kerse Teen Die Donker* vir u ook lig sal bring – en bowenal, vreugde!' Dat lukt!

— Marianne Verkade is zangpedagoge; ze werkte in Kampen, Serooskerke, Yogyakarta, Alkmaar en is nu werkzaam in Amerongen.

Adventstijd 2010

Theologe Berthe van Soest en predikant Coen Wessel hebben in samenwerking met het Nederlands Bijbelgenootschap een adventsproject opgezet met oude en nieuwe vormen van communicatie. Op de site van het NBG staat een speciaal adventsleesrooster met korte bijbelfragmenten. Via Twitter wordt er een vraag over dit fragment gesteld. Bijvoorbeeld: *'Wat houd ik over een jaar in mijn armen?'* of *'Wie zou ik van de troon willen stoten?'*
www.bijbelgenootschap.nl

Mensenrechten en films in 2011

Elke maand presenteren tien filmtheaters verspreid over het hele land een bijzondere film die te maken heeft met mensenrechten. Soms wordt de voorstelling uitgebreid met een inleiding, een debat of de aanwezigheid van een filmmaker of politicus. Kijk voor meer informatie over Movies that Matter: *www.moviesthatmatter.nl*

Missie-Zendingskalender 2011

De Missie-Zendingskalender van 2011 biedt prachtige schilderijen van de Nigeriaanse kunstenaar Tony Nwachukwu. De kalender kreeg als titel: 'Reiken naar licht'. In beelden die tot nadenken stemmen én blij maken, neemt Nwachuku de kijker mee op een zoektocht naar de Afrikaanse identiteit. Hij stelt: 'Wil Afrika zich echt ontwikkelen, dan moet ze uitgaan van de eigen kracht en de eigen wensen en behoeften.' De kunstenaar zelf geeft het goede voorbeeld. De kalender is te bestellen bij *www.zendingsraad.nl* of bij *www.mensenmeteenmissie.nl* voor € 8,00, exclusief verzendkosten.

8 januari 2011

De Vereniging Wederzijds organiseert elk jaar voor kleine groepen ontmoetingsreizen naar zogenoemde ontwikkelingslanden. De vereniging vindt het belangrijk om gelegenheid te bieden contact te leggen met mensen en organisaties die zichzelf bevrijden van armoede, uitbuiting en onderdrukking. De ontmoetingen worden als zeer inspirerend ervaren. Op zaterdag 8 januari vertellen reisleiders over hun ervaringen bij reizen naar Brazilië, India, Indonesië en Tanzania. Er is ook informatie over het reisaanbod in 2011.
De bijeenkomst wordt gehouden in het zalencentrum De Kargadoor, Oudegracht 36, Utrecht. Aanvang: 13.15 uur. Van tevoren aanmelden wordt op prijs gesteld, bij Karel van de Putte: *k.putte@planet.nl*
www.wederzijds.com

Tot 30 januari 2011

Tot 30 januari 2011 is de tentoonstelling 'Wonder boven Wonder' in het Bijbels Museum in Amsterdam te zien. Kunstenaars met een verstandelijke beperking van de zorgorganisatie Amerpoort geven met hun schilderijen een unieke kijk op bijbelverhalen. Een selectie van ruim 180 werken is nu te zien in het museum. Alle werken uit de tentoonstelling zijn te koop. De opbrengst komt ten goede aan nieuwe kunst- en culturele projecten van zorgorganisatie Amerpoort.

Tot 27 februari 2011

In Museum Klooster Bentlage (Duitsland) wordt het cultureel erfgoed van de Kruisheren tentoongesteld. Behalve schilderijen

en beeldhouwwerken zijn er ook goud- en zilverwerk, handschriften en liturgische gewaden te zien.
In de expositieruimte staat onder meer het devotiebeeld van Onze Lieve Vrouw ter Linde uit Uden. Er zijn ook veel prachtige miniaturen uit diverse gradualen te bezichtigen, afkomstig uit klooster St. Agatha en portretten van illustere voorgangers van de orde zoals Henricus van den Wijmelenberg, die van 1853 tot 1881 de scepter zwaaide over de Kruisheren.
Aanleiding voor deze expositie vormt het achtste eeuwfeest van de Kruisheren. De orde van het Heilig Kruis ontstond in 1210, even buiten het stadscentrum van Hoei (provincie Luik). Ze is een van oorsprong 'Belgische' religieuze orde. Het is de enige en nu nog steeds bestaande middeleeuwse religieuze orde die in de Lage Landen ontstond. De leden leven naar de Regel van Augustinus. De expositie duurt tot en met 27 februari 2011.
Museum Klooster Bentlage, Bentlager Weg 130, 48432 Rheine.
www.kloster-bentlage.de

16 tot 22 januari 2011

De Week van Gebed, die de derde week van januari plaatsvindt, staat in 2011 in het kader van het thema 'Trouw & Toegewijd'. Het materiaal is voorbereid door Palestijnse christenen en sluit aan bij het laatste gedeelte van Handelingen 2.
www.raadvankerken.nl en *www.ea.nl*

4 maart 2011

Het Karmelitaans Centrum voor Spiritualiteit in Haarlem nodigt belangstellenden uit voor een aandachtige studie van de Twaalf ramen van Jeruzalem. In 1962 werden in de synagoge van het Hadassah-ziekenhuis van Jeruzalem twaalf prachtige glas-in-loodramen van Chagall geplaatst; naast ramen voor kerken en musea, de enige die hij maakte voor een synagoge. De ramen symboliseren de twaalf zonen van Jakob uit wie de twaalf stammen van Israël zijn voortgekomen. Marc Chagall putte hiervoor uit twee bijbelgedeelten waarin de stammen door Jakob (Genesis 49) en door Mozes (Deuteronomium 33) worden gezegend.
Op 4 maart, 18 maart en 1 april komen van 10.30-16.30 uur steeds vier ramen aan de beurt. Kosten: € 60,00.
info@kcs-haarlem.nl; www.kcs-haarlem.nl

Vanaf 5 maart 2011

In 2011 viert de doopsgezinde gemeenschap een aantal jubilea: in 1811 werd de Algemene Doopsgezinde Sociëteit opgericht; in 1911 werd de allereerste vrouwelijke predikant bevestigd in de doopsgezinde gemeente Bovenknipe; in 1735 startte het Doopsgezind Seminarium. Herdacht wordt ook dat in 1561 Menno Simons overleed. Vanaf 5 maart trekt verhalenverteller Kees Posthumus het land door met de voorstelling: 'Menno!'
www.doopsgezind.nl

TussenRuimte 2011 | 1

Veranderen van religie

Of we het leuk vinden of niet, de Lage Landen zijn multicultureel en multireligieus geworden. Gingen we vroeger de zeeën over om ver weg in aanraking te komen met andere wijzen van geloven, tegenwoordig wonen mensen met een ander geloof bij ons om de hoek. Dat betekent ook dat je nieuwsgierig wordt naar wat een ander beweegt. Misschien verander je van godsdienst, of verandert je geloof erdoor.

In het maartnummer van *TussenRuimte* komt de vraag aan de orde om welke redenen mensen van geloof veranderen. Wie vanwege de bekering tot een andere religie uitgestoten wordt en moet vluchten, zal een ander antwoord geven dan degene die zich vanwege de liefde voor zijn of haar partner bij een andere godsdienst aansluit.
Welke machtsmotieven spelen een rol? En spreekt de economie er ook een woordje in mee? Natuurlijk komt ook de aloude vraag van de missie aan de orde: is het wel fatsoenlijk om te getuigen en anderen over te halen het eigen geloof te verlaten...

Volgende thema's van *TussenRuimte* in de vierde jaargang 2011:

TussenRuimte 2011 | 2 (juni) besteedt aandacht aan interculturatie en educatie. Wat kunnen we op cultureel gebied van elkaar leren?
TussenRuimte 2011 | 3 (september) vraagt naar de doorwerking van de wereldwijde (economische en milieu) crisis op religie.
TussenRuimte 2011 | 4 (december) volgt het voetspoor van de apostel Thomas.